

ÖZ

Bu çalışma, Osman Zeki Işık’ın hayatını ve *Kıymetler Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı hatıratını esas alarak, bir idarecinin biyografisi ile Anadolu’daki millî direniş sürecine tanıklığını birlikte sunmaktadır. 1892 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Osman Zeki Bey, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu olup Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde çeşitli kaza ve sancaklarda kaymakamlık yapmıştır. Özellikle Ünye’de görev yaptığı yıllarda, Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan otorite boşluğu ve güvenlik krizine karşı halkın kendini koruyabileceği yerel savunma mekanizmaları kurarak aktif bir rol üstlenmiştir. Ermeni ve Rum çetelerinin saldırılarına karşı köy koruculuğu sistemini teşkil etmiş, halka doğrudan temas kurarak kamu düzenini yeniden sağlamaya çalışmıştır. Bu saha tecrübesiyle birlikte Osman Zeki Bey, bir idareci olarak yalnızca sahadaki faaliyetleriyle değil, kaleme aldığı eserlerle de dönemin idarî-içtimai hayatı ve eğitimi hakkında düşüncelerini ifade etmiştir. *Bizde Maarif-i İptidaiye* adlı çalışmasında taşrada eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi için halkın imece usulüyle katılımını esas alan bir model önermiştir. *İdari ve İçtimai Düsturlar* ile *İdare* isimli eserlerinde ise on yılı aşkın idarecilik tecrübelerini sistematik prensipler halinde aktarmıştır. En dikkate değer eseri olan *Kıymetler Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, Osmanlı’nın son döneminde yaşanan çözölmeyi, işgallerin getirdiği travmaları ve Anadolu halkının millî direnişini şahsî tanıklıkla harmanlayan güçlü bir metindir. Nitekim Osman Zeki Bey, Kuvâ-yı Milliye’yi yalnızca askeri bir başkaldırı olarak değil, halkın içinden doğan tabii bir hareket olarak değerlendirmiş; İstanbul hükûmetinin politikalarının aksine, Anadolu’daki millî direnişini “meşru” ve bir “varoluş mücadelesi” olarak görmüştür. Bu bağlamda, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devri bürokrasisinde görev almış Osman Zeki Bey’in biyografisinin ele alınması, ilgili dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan, Zeki Bey’in Kuvâ-yı Milliye hatıraları da bir taşra idarecisinin gözünden millî direnişin gelişim sürecini yansıtmaları bakımından önemlidir ve literatüre anlamlı bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osman Zeki Bey, Biyografi, Hatıra, İşgaller, Kuvâ-yı Milliye.

THE LIFE OF OSMAN ZEKİ BEY AND HIS MEMOIRS OF THE NATIONAL FORCES

ABSTRACT

This study presents both the biography of Osman Zeki Işık, a government official, and his eyewitness account of the national resistance movement in Anatolia, based on his memoir titled *Kıymetler Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* (From My Valuable Memories: The National Forces). Born in Istanbul in 1892, Osman Zeki Bey graduated from the Imperial School of Civil Administration (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane) and served as district governor (kaymakam) in various towns and regions during the late Ottoman and early Republican periods. Especially during his tenure in Ünye, in the aftermath of the Armistice of Mudros, he assumed an active role in establishing local defense mechanisms to protect the population against the prevailing security crisis and administrative vacuum. He organized a village guard system to counter attacks from Armenian and Greek armed bands and engaged directly with the local population to reestablish public order. In addition to this field experience, Osman Zeki Bey expressed his views on the administrative, social, and educational life of the period through his writings. In his work *Bizde Maarif-i İptidaiye* (Primary Education in Our Country), he proposed a model based on community cooperation

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE, E-Posta: halipolat@selcuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6658-932X.

(imece) for improving educational services in rural areas. In his books *İdari ve İçtimai Düsturlar* (Administrative and Social Principles) and *İdare* (Administration), he systematically conveyed over a decade of experience in civil administration. His most notable work, *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, is a compelling narrative that blends personal testimony with historical observation, depicting the collapse of the late Ottoman order, the traumas of occupation, and the grassroots dimensions of national resistance. Notably, Osman Zeki Bey did not view the National Forces merely as a military uprising but rather as a natural movement emerging from within the people themselves. In contrast to the policies of the Istanbul government, he perceived the national resistance in Anatolia as a legitimate and existential struggle. In this context, analyzing the biography of Osman Zeki Bey, who served in the Ottoman and early Republican bureaucracy, contributes to a deeper understanding of the administrative framework of the period. Moreover, his memoir provides valuable insight into the evolution of the national resistance from the perspective of a provincial official and thus makes a meaningful contribution to the literature.

Keywords: Osman Zeki Bey, Biography, Memoir, Occupations, National Forces (Kuvâ-yı Milliye).

GİRİŞ

Biyografiler ve hatıralar, tarihin yalnızca büyük olaylarını değil, aynı zamanda bireylerin yaşantılarında şekillenen insanî tecrübeleri ve toplumsal kırılma anlarını da anlamak açısından önemli kaynaklardır. Özellikle kriz ve geçiş dönemlerinde kaleme alınan şahsi tanıklıklar, yalnızca belgelenmiş olayları değil, aynı zamanda bir toplumun ruh hâlini, umutlarını ve hayal kırıklıklarını da gözler önüne serer. Bu bağlamda Osman Zeki Bey'in (Işık, 1892-1959) hayatı bir taşra idarecisinin devlet-toplum ilişkilerindeki rolünü ortaya koyması, eserleri ise Anadolu'nun işgal yıllarında şekillenen millî direnişe dair sahadan bir bakış açısını sunması bakımından oldukça kıymetlidir.

1892 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Osman Zeki Bey, Mekteb-i Mülkiyeden mezun olduktan sonra Osmanlı idarî teşkilatında kaymakamlık ve sair çeşitli görevlerde bulunmuştur. Cihan Harbi'ni sonunda 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'daki İtilaf işgallerine ve işgallere karşı ortaya çıkan direniş hareketlerine şahitlik etmiştir. Örneğin Ünye Kaymakamlığı sırasında, Mondros Mütarekesi'nin ardından bölgede baş gösteren otorite boşluğu ve güvenlik krizine karşı halkın kendini savunma kapasitesini artırmaya yönelik yerel tedbirler almış, köy koruculuğu sistemini devreye sokmaya çalışmıştır. Bu süreçte edindiği gözlemleri daha sonra *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı eserinde kayda geçirmiştir. Eser, yalnızca şahsi bir hatırat olmasının ötesinde Anadolu'daki direnişin yerel düzeyde nasıl geliştiğini göstermesi ve merkezî otoritenin etkisiz kaldığı bir dönemde taşra bürokrasisinin işleyişine dair ipuçları vermesi bakımından da önemlidir. 1922 yılında İstanbul'da Evkâf-ı İslâmiye Matbaasında yayımlanan hatırat, bugüne kadar tarih yazımında çoğunlukla dolaylı atıflarla kullanılmıştır. Bu çalışma, söz konusu eseri ilk kez Osman Zeki Bey'in görev yaptığı idare bölgeleri ve yayımladığı diğer eserler (Bizde Maarif-i İptidaiye, İdari ve İçtimai Düsturlar, İdare) ile birlikte biyografik ve tematik bir bütünlük içerisinde değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu çerçevede çalışma, hatıratı hem tarihî bir kaynak olarak hem de idarî yapı ile toplum ilişkilerini anlama bakımından ele almakta; bu yönüyle biyografi temelli tarih yazımı ve taşra merkezli tanıklıklara dayalı değerlendirmeler aracılığıyla literatüre özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

1. Kısa Hayat Hikâyesi

Muhacirin İdaresi Müdürlüğü ve Erzurum Mebusluğu yapmış olan Ziya Bey ile Lütfiye Hanım'ın oğlu olan Osman Zeki (Işık), 30 Eylül 1892 tarihinde İstanbul'un Mercan semtinde dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Şemsü'l-Maarif-i Hamidî Mektebinde tamamlamış, ardından Mercan İdadisinde tahsiline devam etmiştir.¹ Bu dönemde 23 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyetinin gayretleri neticesi olarak II. Meşrutiyet'in ilan edilmiş; Osman Zeki Bey de genç yaşında "hürriyetin ilânı"nı büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Nitekim bu husustaki duygularını şu ifadelerle dile getirmiştir:² "Ben de birçokları gibi bilmeden hürriyeti anladım; avuçlarım acıyınca kadar alkışladım. Bittabi, bu bilmeden anlamış olduğum iyi şeye bizi mazhar ettiği için *Cemiyet-i Mukaddese*'ye de minnettar kaldım."

Osman Zeki Bey, Mercan İdadisinden mezun olduktan sonra büyük bir ideal uğruna Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneye kaydolmuştur. O dönemde Mülkiyeye girmek son derece güç ve itibarlı bir hedef olarak görülmekteydi. Osman Zeki Bey, bu süreci kendi kaleminden şu şekilde ifade etmiştir:³

¹ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Yeni Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) 1909-1923 Mekteb-i Mülkiyye Mezunları*, C. IV, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969, s. 1496-1497; Osman Zeki Bey, *Kıymettar Hatıralarımdan: Bizde Maarif-i İptidaiyye*, haz. İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 19-20.

² Osman Zeki (Işık), *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1338/1922, s. 3.

³ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1. Cilt Tarihçe) 1859-1949 M.M. ve S.B.O.*, C. I, Örnek Matbaası, Ankara 1954, s. 456-457; Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, 1496-1497.

“Nasıl anlatayım? Bu bizim için erişilmesi güç, söylenmesi bile korkulu, mahcubiyeti mucip öyle bir idealdi ki... Çok uzaklarda, bulutlar içinde gömülmüş Ay’a varmak kadar hayal ve muhal...”

Onun için Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’nin Mercan İdadisinde mektebi bitirince hangi mektebe gireceğini soranlara söyleyebilmek değil, en yakın arkadaşlarımıza -alay edilmek korkusuyla- itiraftan çekinilen sakınılan bir suçtu...

1324/10 Temmuz’unda Hürriyet ilân edildi. Mektep tatildi. Memleket allak bullak olmaya başlamıştı. Bu cereyana biz de karıştık; çünkü İdadinin son sınıfına geçmiş, elebaşları arasında idik. Gözlere çekilmiş perde kalkmış; uyuyan millî hisler coşmuş ve kabarmıştı. Hepimiz bir kahraman, hepimiz bir kumandan kesilmiştik.

Mektep açılınca Asr-ı Hazır Tarihi, Fransız İnkılâb-ı Kebiri ve diğer inkılâplar okunmaya başladı. Bunlar bir taraftan galeyan ve heyecanı dizginlerken bir taraftan da teşvikten ve kamçılamaktan hâli kalmıyorlardı.

Bu suretle 31 Mart’ı gördük... Mektebi bitirdik ve iş Mülkiye’ye girmeye kaldı.

Müşabaka vardı. Bir yıl evvel devasa dalgalar şeklinde yapılan hücumlarla devrilen bu sedd-i âhenîn, bu sene yine konmuş ve önümüz aşılma bir kale ile tekrar kapanmıştı.

Biz de hücumla geçtik. Başvurmadığımız yer bırakmadık; matbuat, Meclis-i Mebusan, Maarif-i Umumiye Nezareti...

En nihayet imtihan vermek şartıyla 100 kişinin alınmasına karar verildi. Bu suretle 120 kişi arasında müşabaka yapıldı. 14. olarak kazandım.

İmtihanımızın yapıldığı Sultan Mahmut Türbesindeki sokakta bulunan bina, Yarabbim bize ne muhteşem ne sırlar saklayan bir saray mehabetü haşmeti gösteriyordu.

Bunun mazisini, yetiştirdiği büyükleri düşündükçe ne sonsuz ne heyecanlı gururlar duyuyorduk!... Kendimizi bunlara kolayca tevarüs edecek gafil varisler sayıyorduk. Heyhat!... Girdik, çıktık ve fakat ağabeylerimizin hâlâ ve hâlâ yerlerini tutamadık...”

Osman Zeki Bey, 1912 yılında Mülkiyeyi aliyülâlâ (pekiyi) derece ile tamamlamıştır. Ayrıca Mekteb-i Hukukta da üçüncü sınıfa kadar bulunmuş ve buradan da tasdikname almıştır.⁴ Mekteb-i Mülkiye mezuniyeti, onun devlet hizmetine girişinin kapılarını aralamıştır. Aynı yılın Ekim ayında İstanbul Vilayeti Maiyyet Memurluğuna tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında idari yapıyı ve halkla ilişkileri yakından tanıma fırsatı bulmuştur. 1913 yılı Nisan ayında Üsküdar Sancağına, Kasım ayında ise Edirne Vilayeti Maiyyet Memurluğuna atanmıştır. Bu tayinler, Osman Zeki Bey’in genç yaşına rağmen idari sahadaki başarısının bir göstergesi olmuştur. 1913 Aralık ayından 1915 Nisan ayına kadar Edirne’ye bağlı Dambazlar Nahiyesi Müdürlüğü görevinde bulunmuştur.⁵ Bu görevi sırasında yalnızca kamu düzenini sağlamaya odaklanmamış, aynı zamanda eğitim ve kültür alanında da çeşitli çalışmalar yürütmüştür. *Bizde Maarif-i İptidaiye* adlı eserinde belirttiği üzere, nahiye müdürlüğü döneminde köylülerin eğitime katkısını artırmak amacıyla maarif tarlaları kurduğunu ve imece usulüyle okul ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.⁶

Dambazlar’daki görevinden sonra bir süre Çorlu Kazasında Kaymakam Muavinliği görevinde bulunan Osman Zeki Bey, ardından kaymakamlık rütbesine terfi etmiştir.⁷ Kasım 1915’te Taşköprü Kaymakamlığı boşalınca “Mekteb-i Mülkiye mezunlarından Dambazlar Nahiyesi Müdürü Zeki Ziya Bey’in üçüncü sınıf maaşla nakl ve tayinleri İntihab-ı Memurîn Komisyonu kararıyla tensip” edilmiş⁸ ve nihayetinde 14 Kasım 1915 tarihinde Taşköprü Kaymakamlığına atanmıştır.⁹ Burada görev yaptığı sırada, Taşköprü Müdde-i Umumiye Asım Bey’in darp edilmesi emrini vermek ve Adliye tahkikatının kendisine sirayet edeceği endişesiyle ayrıca tahkikat yapmak ve şahitleri tehdit etmekle suçlanmıştır.¹⁰ İlaveten Cem’-i İlanât Nizamnamesi’ne muhalif iane topladığı Mülkiye Müfettişliğince icra kılınan tahkikat neticesinde ortaya çıkmış olmasından dolayı adı geçen Nizamname’nin 29’ncü ve Memurîn Nizamnamesi’nin 27’nci maddeleri gereğince Encümen-i Müdiran kararıyla geçici olarak azli talep edilmiş¹¹ ve nihayetinde 23 Aralık 1917 tarihinde *irade-i seniyye* (padişah buyruğu) ile Taşköprü Kaymakamlığından azledilmiştir.¹² Osman Zeki Bey hakkındaki bu iddialar Şura-yı Devlete de intikal etmiştir. Hakkında, darp ve usule uygun olmayan hapis cezası verme ve usulsüz yardım toplama maddelerinden dolayı zanlı olduğu belirtilmiş, nihayetinde Ceza Kanunu’nun 106. maddesi hükmünü gerektiren cünha fiillerinden sayılarak, anılan madde uyarınca yargılanmasına 14 Haziran 1919 tarihinde oy birliğiyle karar verilmiştir.¹³ Osman Zeki

⁴ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiyye (DH. İ.UM), 19/1, Nazır Reşit Mümtaz Paşa’dan Maarif-i Umumiye Nezaretine, 22 Eylül 1336 (22 Eylül 1920).

⁵ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

⁶ Osman Zeki, *Bizde Maarif-i İptidaiye*, Şems Matbaası, İstanbul, 1337/1921, s. 7, 15-18, 55.

⁷ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

⁸ BOA, İrade-Dâhiliye (İ. DH), 1518/14, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete, 29 Teşrinievvel 1331 (11 Kasım 1915).

⁹ BOA, Bâbîâli Evrak Odası Belgeleri (BEO), 4384/328793, Sadaretten Dâhiliye Nezaretine, 3 Teşrinisani 1331 (16 Kasım 1915); BOA, İ. DH, 1518/14, İrade-i Seniyye, 1 Teşrinisani 1331 (14 Kasım 1915).

¹⁰ BOA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî (DH. ŞFR), 80/119, Adliye Nazırından Kastamonu Vilayetine, 11 Teşrinievvel 1333 (11 Ekim 1917).

¹¹ BOA, İrade-Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ. DUİT), 114/59, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete, 20 Kânunuevvel 1333 (20 Aralık 1917).

¹² BOA, BEO, 4497/337216, Sadaretten Dâhiliye Nezaretine, 24 Kânunuevvel 1333 (24 Aralık 1917); BOA, İ. DUİT, 114/59, İrade-i Seniyye, 23 Kânunuevvel 1333 (23 Aralık 1917).

¹³ BOA, Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 1700/20, Şura-yı Devlet evrakı, 16 Ağustos 1335 (16 Ağustos 1919).

Bey, bu karar üzerine 13 Mart 1920 tarihinde Şura-yı Devlete bir dilekçe sunarak kararın yeniden tetkikini talep etmiştir. Dilekçesinde, iane meselesinde yalnızca delalet ve tavassut ettiğini, iane toplama işinin Kastamonu Vilayetinin hususî ve resmî emirleri doğrultusunda gerçekleştirildiğini, bütün kazalarda da aynı usulün uygulandığını belirtmiştir. Darp edildiği ileri sürülen kadınların fahişe olduklarını ve her türlü rezaleti işlediklerini ifade etmiş, ayrıca Mehmet Efendi ve Abdullah Efendi'nin de darp edilmediğini, yalnızca Ambar Memuru Nadir'in babasıyla birlikte bu kişileri teşvik etmeleri nedeniyle darp edildikleri iddiasında bulunduklarını bildirmiştir. Yeniden tetkik talebi ise kabul görmemiştir.¹⁴

Osman Zeki Bey, Taşköprü Kaymakamlığından azledildikten kısa bir süre sonra 31 Aralık 1917 tarihinde üçüncü sınıf maaşla Giresun Kaymakamlığına atanmış,¹⁵ 31 Ocak 1918 tarihinde, Ünye Kazası Kaymakamı Nizamettin Bey ile becayiş yaparak Ünye Kaymakamlığı görevine getirilmiştir.¹⁶

Ünye Kaymakamlığı, Osman Zeki Bey'in meslek hayatında ayrı bir yer teşkil etmiştir. Çünkü bu yıllarda Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan ağır bir yenilgiyle çıkmış, Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun çeşitli bölgeleri fiilen işgal edilmeye başlanmıştır. Ünye ve çevresinde kamu düzeni bozulmuş, Ermeni ve Rum çeteleri köyleri basarak Müslüman halka saldırmıştır. Osman Zeki Bey, bu zor şartlar altında bölgedeki güvenliği sağlamak için yoğun bir mücadele yürütmüştür. Jandarmanın kuvvetlerinin yetersizliği üzerine, mevcut imkânlarla köy koruculuk teşkilatları kurmuş, köy muhtarları ve ihtiyar heyetlerine silahlar dağıtarak savunmayı yerel halkın eliyle güçlendirmiştir. Bu görev sırasında tifüs hastalığına yakalanmış, kısa bir süre görevinden uzak kalmak zorunda kalmış, ancak iyileşir iyileşmez tekrar görevinin başına dönerek asayişin sağlaması için çalışmıştır. Ayrıca, bölgede yağmalanan emval-i metruke mallarının korunması için idari komisyonlar kurulmasını önermiş, fakat bu teklif merkezî idare tarafından kabul edilmemiştir. Kendi anlatımına göre Osman Zeki Bey, Ünye'de halkın güvenini kazanmış, bir devlet memuru olmaktan öte, "halkın dert ortağı ve koruyucusu" olarak benimsenmiştir.¹⁷ Ancak Osman Zeki Bey'in bölgedeki faaliyetleri şikâyetlere de konu olmuştur. Nitekim 17 Nisan 1919 tarihli bir arşiv belgesinde, Zeki Bey hakkında 3 Mart 1919 tarihli yazıyla bildirilen şikâyet konularına ilişkin şimdiye kadar yapılmış olması gereken tahkikat sonucunun bildirilmesi istenmiştir.¹⁸ Nihayetinde hakkında şikâyet olduğu iddia edilen, başarılı bir idarecilik yapamamakla itham edilen Osman Zeki Bey'in yerine muktedir bir kişinin Ünye'ye kaymakam olarak gönderilmesi Canik Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezaretinden istenmiştir.¹⁹ Dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey de Canik Mutasarrıflığının yazısına değinerek Osman Zeki Bey hakkında mahallince tahkikat icra edilmekte olduğunu ve neticesine kadar azlinin münasip olacağını Sadarete bildirmiştir.²⁰ Sonuç olarak Ünye Kaymakamı Zeki Bey 29 Mayıs 1919'da azledilmiştir.²¹

Osman Zeki Bey, Ünye Kaymakamlığından azlinden birkaç ay sonra 2 Ağustos 1919'da Osmancık Kaymakamlığına tayin edilmiştir.²² Ancak tam da bu sırada muhtemelen hakkındaki Şura-yı Devlet'teki muhakeme sebebiyledir ki 25 Ağustos 1919'da Osmancık Kaymakamlığı vazifesinden istifa etmiştir.²³ İstifasının ardından 1919 yılının Nisan ayında İstanbul'a dönmüş ve İstanbul Sultanisinde Muidlik ve Türkçe Muallimliği görevine atanmıştır.²⁴ Ancak Osman Zeki Bey için İstanbul artık eski İstanbul olmaktan çıkmıştır. Şehir, İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmiş ve şehrin her yerinde yabancı askerlerin tahakkümü hissedilmiştir. Kadıköy vapurunda Türk kadınlarına yönelik yapılan hakaretlere, Haydarpaşa Garında Türk yolcuların uğradığı aşağılamalara ve Galata Rıhtımındaki coplamlara bizzat şahit olmuştur.²⁵ Bu manzaralar, Osman Zeki Bey

¹⁴ BOA, ŞD, 1700/20, Osman Zeki Bey'in Şura-yı Devlet'e dilekçesi, 13 Mart 1336 (13 Mart 1920). Zeki Bey'in muhakeme edilip edilmediği ve edildiyse sonucunun ne olduğu arşiv çalışmalarında tespit edilememiştir.

¹⁵ BOA, BEO, 4498/337295, Sadaretten Dâhiliye Nezaretine, 1 Kânunusani 1334 (1 Ocak 1918); BOA, DH. ŞFR, 82/206, Dâhiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına, 29 Kânunuevvel 1333 (29 Aralık 1917); BOA, DH. ŞFR, 83/28, Dâhiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına, 3 Kânunusani 1334 (3 Ocak 1918).

¹⁶ BOA, İ. DUİT, 46/66, İrade-i Seniyye, 31 Kânunusani 1334 (31 Ocak 1918); BOA, BEO, 4502/337587, Sadaretten Dâhiliye Nezaretine, 2 Şubat 1334 (2 Şubat 1918); BOA, DH. ŞFR, 84/08, Dâhiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına, 3 Şubat 1334 (3 Şubat 1918); BOA, DH. ŞFR, 576/34, Canik Mutasarrıfı Mehmet Raşit'ten Dâhiliye Nezaretine, 17 Kânunusani 1334 (17 Ocak 1918); Çankaya'nın Mülkiyeliler eserinde tayinlere dair verilen bilgilerde bazı hatalar mevcuttur. Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

¹⁷ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 8-15; Ünye ve çevresinde Rum ve Ermeniler köyleri basmaktadırlar. Örneğin, Canik Mutasarrıfı Ethem Bey'in Dâhiliye Nezaretine çektiği telgraflardan birinde Ünye'nin Denizbükü karyesinde bazı hanelerin basıldığı belirtilmektedir. BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi (DH. EUM. AYS), 4/45, Canik Mutasarrıfından Dâhiliye Nezaretine, 25.03.1335 (24 Mart 1919).

¹⁸ BOA, DH. ŞFR, 98/216, Dâhiliye Nezaretinden Canik Mutasarrıflığına, 17 Nisan 1335 (17 Nisan 1919).

¹⁹ BOA, DH. ŞFR, 624/65, Samsun'dan Dâhiliye Nezaretine, 3 Haziran 1335 (3 Haziran 1919).

²⁰ BOA, İ. DUİT, 48/3, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete, 25 Mayıs 1335 (25 Mayıs 1919).

²¹ BOA, İ. DUİT, 48/3, İrade-i Seniyye, 29 Mayıs 1335 (29 Mayıs 1919).

²² BOA, İ. DUİT, 48/29, İrade-i Seniyye, 2 Ağustos 1335 (2 Ağustos 1919).

²³ BOA, ŞD, 1700/20, Osman Zeki Bey'in Şura-yı Devlete dilekçesi, 13.03.1336 (13 Mart 1920); BOA, İ. DUİT, 48/55, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete, 11 Eylül 1335 (11 Eylül 1919); Çankaya'nın *Mülkiyeliler* eserinde ise bu atamanın Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından gerçekleştirilmesi sebebiyle yapılan tayini kabul etmeyerek Ünye Kaymakamlığı görevinden istifa ettiği ifade edilmektedir. Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

²⁴ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

²⁵ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 18.

üzerinde derin bir üzüntü ve öfke bırakmıştır. Ona göre, işgal kuvvetleri yalnızca maddi bir işgal gerçekleştirmemiş, aynı zamanda milletin maneviyatını da hedef almıştır.

İstanbul basınının bir kesimi, işgal altındaki bu süreçte Anadolu’da doğan millî direniş hareketine karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Özellikle Ali Kemal ve onun gibi düşünen bazı gazeteciler, Anadolu’da gelişen Kuvâ-yı Milliye hareketini “eşkıyalık” ve “anarşi” olarak nitelendirmiştir.²⁶ Osman Zeki Bey, bu yaklaşımı büyük bir “gaflet ve ihanet” olarak görmüş ve eserinde bu tavrı şiddetle eleştirmiştir. Ona göre, Anadolu halkı kendi iradesiyle işgal kuvvetlerine karşı direnişe geçmiş ve millî bir hareket başlatmıştır. Bu hareketi bastırmaya çalışmak ise doğrudan milletin istiklaline kast etmek anlamına gelmiştir. Osman Zeki Bey’in değerlendirmelerine göre; Anadolu halkı asayiş bozmak için değil, canını, malını ve namusunu koruyabilmek için silaha sarılmak zorunda kalmıştır. Anadolu insanı, işgaller karşısında çaresiz bırakıldığı bir dönemde varlık mücadelesi vermiştir. Kuvâ-yı Milliye hareketi yalnızca askerî bir başkaldırı değil, aynı zamanda Anadolu halkının millî şuurunun bir tezahürü olmuştur ve Kuvâ-yı Milliye, İstanbul’daki bazı kesimlerdeki “teslimiyetçi” anlayışlara karşı Anadolu’nun verdiği bir “varoluş” cevabı niteliğini taşımıştır. Nitekim ona göre, Kuvâ-yı Milliye doğrudan doğruya milletin sinesinden fişkırmıştır ve hiçbir fırkanın yahut küçük bir zümrenin tezgâhı değildir. Anadolu halkı, tüm yoksulluğa, imkânsızlığa ve çaresizliğe rağmen millî direnişi sürdürmüştür. Ona göre, Anadolu köylüsü her şeyini kaybetmişken bile istiklalden vazgeçmemiştir.²⁷

İstanbul’da kısa bir süre eğitim hizmetinde bulunan Osman Zeki Bey, Eylül 1920’ye gelindiğinde bir dilekçe ile başvuruda bulunarak İsviçre’de yüksek öğrenim görmek istediğini belirtmiştir. Dilekçesinde, 1912 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahaneden pekiyi derece ile mezun olduğunu, Mekteb-i Hukukta ise üçüncü sınıfa kadar öğrenim gördüğünü ve buradan tasdikname aldığını ifade etmiştir. Maiyet memurluklarında, nahiye müdürlüklerinde ve kaza kaymakamlıklarında görev yaparak vazifelerini başarıyla ifa ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, yüksek tahsilini ilerletmek amacıyla İsviçre’ye gitmek arzusunda bulunduğunu ancak annesinin desteğiyle temin edebildiği aylık 30 liralık meblağın yetersiz kaldığını bildirmiştir. Bu sebeple, mevcut meblağın uygun bir seviyeye çıkarılarak ya İsviçre’ye ya da tensip edilecek başka bir memlekete tetkik ve tettebbu amacıyla gönderilmesi hususunda talepte bulunmuştur. Nitekim Nazır Reşit Mümtaz Paşa’dan 22 Eylül 1920 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezaretine gönderilen yazıda Osman Zeki Bey’in dilekçesi de eklenmiş ve mütalaanın gönderilmesi istenmiştir.²⁸ Ancak bu belgenin devamı bulunamadığından yurtdışına eğitime gidip gitmediği tespit edilememiştir. Kaleme aldığı eserlerde bu mevzudan hiç bahsetmemesi talebinin kabul edilmediğini düşündürmektedir. Nitekim 1921 yılında *Bizde Maarif-i İptidaiye*, 1922 yılında ise *Kıymetler Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı eserlerini kaleme almıştır. 1923 yılı Mart ayında Mülkiye Mektebi Muallim Muavinliğine atanmış,²⁹ aynı yıl idarî tecrübelerini bir araya getirerek *İdari ve İctimai Düsturlar* adlı eserini yayımlamıştır.³⁰ 1924 yılında ise *İdare* adlı eserini kaleme almıştır.³¹

1924 yılı Ekim ayında İstanbul Darphane-i Millî Muamelat Müfettişliği görevine getirilmiş,³² burada bir müddet görev yaptıktan sonra yeniden idarî hayata dönerek Nazilli Kaymakamlığına tayin edilmiştir. 21 Eylül 1926 tarihinde Nazilli Kaymakamlığından Baskil Kaymakamlığına atanmış,³³ 1927 yılı Kasım ayında ise tekrar Nazilli Kaymakamlığı görevine getirilmiştir. 26 Haziran 1930 tarihinde Şiran Kaymakamlığına tayin edilen³⁴ Osman Zeki Bey, 1935 yılı Eylül ayında Karasu, 1936 yılı Eylül ayında ise Gemlik Kaymakamlığı görevlerine atanmıştır. 1941 yılı Şubat ayında Elmalı Kaymakamlığına tayin edilmiş,³⁵ 5 Haziran 1942 tarihinde Elmalı Kaymakamlığından alınarak Vekâlet emrine verilmiştir.³⁶ 5 Şubat 1943 tarihinde Avanos Kaymakamlığına tayin edilen³⁷ Osman Zeki Bey, burada görev yapmakta iken İçişleri Bakanlığının teklifi ve 6 Eylül 1945 tarihinde Cumhurbaşkanının tasdiğiyle kaymakamlıktan alınarak Bakanlık emrine atanmıştır.³⁸ 14 Aralık 1945 tarihinde Bolu Vilayeti Mektupçuluğuna getirilmiş,³⁹ 19 Temmuz 1949 tarihinde bu görevden alınarak Çerkeş

²⁶ Millî Mücadele hareketine yönelik Ali Kemal ve diğer yazarların suçlamaları çok boyutludur. İstanbul basınında Kuvâ-yı Milliye; İttihatçılık, Bolşeviklik, sahte milliyetperverlik ve sair ithamlara maruz kalmışlardır. Bu hususta tafsilat için bk. Osman Akandere-Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s. 41-93.

²⁷ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 15-31.

²⁸ BOA, DH. İ.U.M, 19/1, Nazır Reşit Mümtaz Paşa’dan Maarif-i Umumiye Nezaretine, 22 Eylül 1336 (22 Eylül 1920).

²⁹ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

³⁰ Osman Zeki, *İdari ve İctimai Düsturlar*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1339/1923, s. 5.

³¹ Osman Zeki, *İdare*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340/1924.

³² Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

³³ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30-11-1-0), Yer Bilgisi: 27-33-16, Karamame, 21.09.1926.

³⁴ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 56-17-06, Karamame, 26.06.1930.

³⁵ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

³⁶ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 154-18-4, Karamame, 05.06.1942.

³⁷ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 159-3-19, Karamame, 05.02.1943.

³⁸ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 177-25-5, Karar, 06.09.1945.

³⁹ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 179-35-1, Karar, 14.12.1945.

Kaymakamlığına tayin edilmiştir.⁴⁰ 1949 yılı Ekim ayında Bolu Hukuk İşleri Müdürlüğüne, 1953 yılı Nisan ayında Mardin Vali Muavinliğine ve 1954 yılı Ekim ayında ise Sinop Vali Muavinliğine atanmıştır.⁴¹

Osman Zeki Bey hayatı boyunca iki evlilik yapmıştır. İlk evliliğini 45 yaşında Güzin Hanım ile yapmış, bu evlilikten Canset adında bir kızı dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini ise 53 yaşında Lutfiye Hanım ile yapmış, bu evlilikten Bora adında bir oğlu ve Rona adında bir kızı olmuştur. 2 Ekim 1957 tarihinde yaş haddinden emekli olan Osman Zeki Bey, 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.⁴²

Fransızca bilen Osman Zeki Bey, idarecilik tecrübelerini ve toplumsal gözlemlerini kaleme aldığı dört eser yayımlamıştır. Bu eserler şunlardır:

- Osman Zeki [Işık], *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1338/1922.
- Osman Zeki [Işık], *Bizde Maarif-i İptidaiye*, Şems Matbaası, İstanbul 1337/1921.
- Osman Zeki [Işık], *İdari ve İçtimai Düsturlar*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1339/1923.
- Osman Zeki [Işık], *İdare*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1340/1924.

Osman Zeki Bey, uzun idarî kariyeri süresince edindiği tecrübeleri yalnızca uygulamada değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda eserleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarmaya da önem vermiştir. Onun kaleme aldığı dört eser hem idarî pratiklerin hem de sosyal gözlemlerin ürünü olmuştur. *İdari ve İçtimai Düsturlar* adlı eserinde, on yıllık idarî meslek tecrübesinin mahsulü olarak idare ve toplum hayatına dair prensipleri sistematik biçimde ortaya koymuştur.⁴³ İdarecilik mesleğine ilişkin temel prensipleri özlü bir şekilde sıralamış, toplum düzeni ile idare arasındaki ilişkileri ele almıştır. *İdare* adlı çalışmasında ise idarî yapının genel esaslarını ve uygulamadaki inceliklerini ele almıştır.⁴⁴

Osman Zeki Bey'in *Bizde Maarif-i İptidaiye* adlı eseri, onun eğitim sahasındaki pratik tecrübelerinin doğrudan yansıması olmuştur. Çorlu kazası Dambazlar nahiye müdürü iken karşılaştığı eğitim sorunlarına getirdiği yerel çözümleri sistematik bir biçimde kaydetmesi bakımından önem taşımaktadır. Eserde, taşrada eğitimin güçlendirilmesi amacıyla geliştirilen maarif tarlaları uygulamasına geniş bir yer ayrılmıştır. Nitekim "Sizin köyünüz bu sene meradan şu kadar dönüm yeri maarif tarlası olarak imece suretiyle sürecektir," demiş, maarif ihtiyaçlarının karşılanması adına kaynak ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu sistem çerçevesinde, köylerde belirlenen arazilerin imece usulüyle sürülmesi ve elde edilen gelirle maarifin ihtiyaçlarına katkı sağlaması öngörülmüştür. Eserde ayrıca, 1914 senesinde herkesin harmanda hasılatının yüzde birini maarif hissesine vermesi kararlaştırıldığı ve böylelikle maarif ihtiyaçlarının giderilmeye çalışıldığı üzerinde de durulmuştur. Böylelikle köylerin eğitim ihtiyaçlarını kendi kaynaklarıyla karşılamasının mümkün olabileceği ileri sürülmüştür. Bu yaklaşım, yerel mali kaynakların eğitime tahsisini öneren oldukça önemli bir anlayıştır. Osman Zeki Bey, yalnızca eğitim finansmanı meselesi üzerinde durmamış, aynı zamanda köylerdeki mektep binalarının yetersizliği, öğretmen maaşlarının düzensizliği ve halk arasında eğitime yönelik ilgisizliği de eleştirmiştir. Ona göre, köylerde maarifin gelişimi yalnızca merkezî idarenin çabaları ile değil, halkın doğrudan iştiraki ve desteği ile mümkündür. Bu yönüyle *Bizde Maarif-i İptidaiye*, dönemin merkezîyetçi maarif politikalarına bir alternatif sunmuş ve yerel idarecilerin aktif katılımının bir örneği olmuştur.⁴⁵ Osman Zeki Bey'in ortaya koyduğu model, taşra eğitiminin güçlendirilmesi için halkla iş birliğini esas alan kalkınma çabalarının somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Eser, yalnızca tarihî bir belge olmakla kalmayıp, aynı zamanda idari uygulamaların eğitim sahasındaki yansımalarını gözler önüne seren ve Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki maarif meselelerine ışık tutan bir kaynak niteliği taşımaktadır.

2. Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye Eseri

Osman Zeki Bey'in *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı eseri, 1922 yılında İstanbul'da Evkâf-ı İslamiye Matbaası'nda basılmış olup 32 sayfadan oluşmaktadır. Eserin fiziksel boyutları 21 x 14 cm'dir. İnceleme bu nüshanın, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı koleksiyonunda yer alan örneği (Demirbaş No: SEL_Osm_00876/01; Yer No: 956.1023 OSM 1338 R/1922 k.1/1) esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Osman Zeki Bey bu eserinde Mütareke Dönemi Anadolu'sunun sosyal, siyasî ve psikolojik atmosferini, şahsî gözlemler temelinde ancak yerel idare tecrübesinin sağladığı kurumsal perspektifle ele almıştır. Eserde yalnızca dönemin olayları aktarılmakla kalmayıp, Anadolu halkının işgal sürecindeki tepkileri, içtimai çözülme dinamikleri ve millî

⁴⁰ BCA, Kurum: 30-11-1-0, Yer Bilgisi: 207-21-11, Karar, 19.07.1949.

⁴¹ Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

⁴² Çankaya, *Mülkiyeliler*, C. 4, s. 1496.

⁴³ Osman Zeki, *İçtimai Düsturlar*, s. 5.

⁴⁴ Osman Zeki, *İdare*, s. 3-60.

⁴⁵ Osman Zeki, *Bizde Maarif-i İptidaiye*, s. 3-56.

direnış eğilimleri bağlamında tasvir edilmiştir. Hatırat, dönemin taşra yöneticilerinin millî direniş sürecine dair algılarını ve karşılaştıkları idarî-içtimai sorunları belgelemesi açısından da önemlidir.

İdare ve millet arasındaki sağlıklı ilişkinin temel prensibini “Âkil bir idare memuru milletle yürüyen yahut onu pek az ileri geçendir,” şeklinde tarif eden Osman Zeki Bey, Ali Kemal’in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kuvâ-yı Milliye’ye yönelik ağır eleştirilerine de cevap vermiş ve “Ali Kemal Beyefendi’nin yazılarını okudukça İttihat ve Terakkinin ve Kuvâ-yı Milliye’nin pîş-i ihtişamında hürmetle eğilmemek, onları –bu harika-nümâ muvaffakiyetlerinden dolayı– takdir etmemek elden gelmiyor,” demiştir. Ali Kemal’in Kuvâ-yı Milliye’ye saldırılarına rağmen, halkın büyük çoğunluğunun bu müesseselere saygı duyduğunu, çünkü bu kurumların milletin bağımsızlık arzusunun birer tezahürü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “Metbûlar tâbilerle yürür,” dedikten sonra Ali Kemal hakkında “En nihayet öyle bir hâle geliyor ki millet bir tarafta kendisi bir tarafta kalıyor,” ifadesini kullanmıştır. Osman Zeki Bey, toplumsal hareketlerin rastgele ortaya çıkmadığını, aksine sosyal tahammüllerin ve sıkıntıların bir neticesi olarak doğduğunu vurgulamıştır. Nitekim ona göre Kuvâ-yı Milliye belli şahısların bir eserinden çok, milletin sinesinden doğan tabii bir kudret olmuştur.⁴⁶ Ayrıca işgallerin millî galeyana sebep olduğunu vurgulamış ve “Bu sırada Türk; kulu da Allah’ı da memnun edecek surette canını dişine alarak silkindi ve toplandı. İşte Kuvâ-yı Milliye bu suretle meydana geldi,” demiştir.⁴⁷

Eser, savaşın son günlerinde devletin kurumlarının çözülüşünü, memurların maaşlarını dahi temin edemediği, halkın vergiler altında ezildiği bir kaos ortamını anlatmaktadır. Ünye Kaymakamı olarak görev yapan Osman Zeki Bey, resmî makamların yetersizliği karşısında yerel koruculuk teşkilatları kurarak köy halkını Ermeni ve Rum çetelerine karşı koruma çabasına girişmiştir. Ona göre Mütareke sonrasında Anadolu’da hâkim olan ruh hâli, tam anlamıyla bir “ümitsizlik ve teslimiyet” iklimidir. Nitekim Karakuş nahiyesindeki görevinden hareketle, Anadolu insanının yaşadığı derin travmayı betimler ve “yıllarca malı ve canı uğruna mücadele eden halk, ortada bırakılmış hem devlet tarafından unutulmuş hem de işgal güçlerinin insafına terk edilmiştir,” der. Özellikle Ünye ve çevresinde Ermeni ve Rum çetelerinin köyleri basmasının halkın direnişini kaçınılmaz kıldığını ifade eden Osman Zeki Bey, devletin otoritesinin tamamen kaybolduğu bu dönemde, halkın kendi inisiyatifleriyle direnişe geçtiğini ve köylerde kendiliğinden savunma mekanizmalarının geliştiğini vurgulamıştır. İstanbul’a dönüş yolunda da Samsun, Sinop ve İnebolu gibi şehirlerde yaşanan benzer felaketleri gözlemler.⁴⁸

İstanbul’a varışı Osman Zeki Bey için adeta ikinci bir sarsıntı olmuştur. Nitekim, eserine, Kadıköy vapurunda, Haydarpaşa Garı’nda ve Galata Rıhtımında Türk halkının işgal güçlerinin ve yerli unsurların tahkirine uğramasını “ağır bir hicap”la kaydetmiştir. Ona göre, bu dönemde yalnızca maddi değil, daha derin bir manevi işgal yaşanmıştır. Yine yaşanan her olumsuzluğun sorumlusu olarak Türklerin gösterildiğini şu şekilde belirtmiştir: “Herkes bî-günah, bütün suçlu, kabahatli Türk’tü. Zavallının ne gâsıplığı ne katilliği ne hunharlığı hiçbir şeyi bırakılmıyordu.”⁴⁹

Osman Zeki Bey, eserinde tehcir meselesine de değinmiş ve Türk milletinin tarihinde şiddet ve sürgünün bir gelenek olmadığını vurgulamıştır. İlâveten Balkan Harbi’nde uğranılan mezalimleri hatırlatarak, Umumî Harb’in olağanüstü şartlarının bazı zorunlu tedbirlere yol açtığını belirtmiştir. Ayrıca “Dâhiliye Nazırı da Nezaret sandalyesinden, 800.000 Ermeni kestiğimizi gazete muhbirlerine söylüyordu,” diyerek Ermeni meselesinde Damat Ferit Paşa Hükümetinin tavrını eleştirmiştir.⁵⁰ Dönemin siyasi liderlerinin, özellikle Damat Ferit Paşa’nın Ermenilere muhtariyet vaat etmesi ve Ali Kemal’in “asayiş-i koruma” çağrıları,⁵¹ Osman Zeki Bey tarafından sert şekilde eleştirilmiştir. Ona göre, işgal altındaki bir halkın canını, malını ve namusunu korumaya çalışması asayiş-i bozmak değil, varlık mücadelesinin kaçınılmaz bir tezahürüdür. Ayrıca Osman Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa ve diğer millî mücadele liderlerini ise bu halk hareketinin düzenleyici unsurları olarak değerlendirerek esas kudretin Anadolu halkının iradesinde yattığı sık sık vurgulamıştır.⁵²

Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye adlı eseriyle Osman Zeki Bey, yalnızca bireysel hatıralarını aktarmakla kalmamış, aynı zamanda işgal dönemindeki Anadolu toplumunun psikolojik durumu, toplumsal refleksleri ve direniş eğilimleri hakkında da gözlemlerini kayda geçirmiştir. Bu yönüyle eser, Millî Mücadele sürecinin yerel dinamiklerini anlamaya imkân tanıyan bir kaynak niteliği taşımaktadır. Osman Zeki Bey’in anlatımında, merkezi otoritenin zayıfladığı bir dönemde, Anadolu’da yerel halkın “güvenlik, meşruiyet ve aidiyet” duyguları temelinde kendi çözüm arayışlarını geliştirdiği ve bu süreçte millî direnişin şekillendiği gözlemlenmektedir.

⁴⁶ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 3-4.

⁴⁷ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 22.

⁴⁸ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 5-17, 30; E. Bilge Uluğlar, *1918-1928 Yılları Arası Türk Edebiyatında Hatıra Türü*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2006, s. 89-93.

⁴⁹ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 18.

⁵⁰ Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 19-20.

⁵¹ BOA, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus (DH-KMS), 52-2/44, 18 Haziran 1335 (18 Haziran 1919) tarihli tamamen yazılan şifre telgraf sureti.

⁵² Osman Zeki, *Kuvâ-yı Milliye*, s. 23-32.

SONUÇ

Bu çalışma, Osman Zeki Bey'in hayatını ele almakta ve *Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı eseri ekseninde hem bir taşra idarecisinin idarî pratiğini hem de Milli Mücadele sürecine dair yerel düzeydeki gözlemlerini bir arada sunmaktadır. Hatırat, yalnızca şahsî bir tanıklığın ötesinde, Anadolu'da işgal sonrası oluşan güvenlik boşluğu, halk-devlet ilişkileri ve yerel savunma pratikleri gibi önemli temaları sahaya dayalı bir bakış açısıyla yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. Osman Zeki Bey'in idarî faaliyetlerini yalnızca uygulama düzeyinde değil, aynı zamanda kaleme aldığı eserler aracılığıyla değerlendirmesi, onu dönemin "sıradan" bir taşra memurundan ayırmaktadır.

Biyografi temelli bir yaklaşım benimseyen bu çalışma, şahıs merkezli tarih yazımı çerçevesinde bir taşra yöneticisinin sosyal, siyasî ve idarî gözlemlerine odaklanmaktadır. Çalışmanın temel kaynağını bir hatırat oluşturduğundan, anlatımda öznel bakış açıları ve seçici hafıza unsurları yer almakta; bu durum, yönetime ilişkin doğal bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bununla birlikte, hatırat türü metinler, resmî belgelerde yer verilmeyen duygu durumlarını, toplumsal kırılmaları ve yerel halkın tepkilerini anlamak açısından önemli imkânlar sunmaktadır. *Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* adlı eser de özellikle Anadolu'nun kıyı bölgelerinde idare, güvenlik ve halkla ilişkiler alanında karşılaşılan sorunları ortaya koyması yönüyle özgün bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Çalışma, Osman Zeki Bey'in idarecilik deneyimlerini ve işgal dönemine dair gözlemlerini bir arada ele alarak hem şahsî bir tanıklığın izini sürmekte hem de Milli Mücadele yıllarında taşradaki gelişmelere dair özgün bir anlatı sunmaktadır. Hatıratın tarihsel içeriği; dönemin toplumsal yapısı, güvenlik sorunları ve yerel tepkiler açısından dikkate değer bilgiler içermektedir. Bu çerçevede çalışma, dönemin anlaşılmasına katkı sağlayan kaynaklardan biri olarak değerlendirilmekte ve Osman Zeki Bey'in eserleri üzerinden yapılan bu incelemenin, benzer alanlardaki araştırmalara temel oluşturabileceği düşünülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This study examines the life of Osman Zeki Bey (Işık), a provincial administrator who served during the final years of the Ottoman Empire and the early Republican period, as well as his memoir titled *Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, written in 1922. The main aim of the study is twofold: first, to investigate the condition of the Ottoman provincial administration and the professional development of a bureaucrat during the transition from the Second Constitutional Era to the Republic through the lens of Osman Zeki Bey's biography; and second, to provide a text-based analysis of a provincial-centered testimony regarding the National Struggle launched in response to the invasions following the Armistice of Mondros after World War I.

Born in Istanbul in 1892, Osman Zeki Bey was educated at the Mekteb-i Mülkiye-i Şahane. He held various administrative posts in the Ottoman provinces, progressing from subdistrict director to district governor. While serving as the director of Dambazlar subdistrict in the Çorlu district, he implemented the "education fields" project, which mobilized villagers to participate in school construction through collective labor and financial contribution, thus offering practical solutions to local education issues. In 1915, he was appointed district governor of Taşköprü, but was later put on trial due to alleged administrative misconduct and was temporarily removed from office. Nevertheless, in 1918, he was appointed as district governor of Ünye and resumed public service. His experiences during this time are detailed extensively in his memoir.

Following the National Struggle, Osman Zeki Bey continued his public service. In the 1920s and 1930s, he served as district governor in Nazilli, Şiran, and Karasu; in the 1940s, he held posts in Gemlik, Elmalı, and Avanos. In each of these locations, he engaged with the local population, worked to ensure public order, and sought to establish administrative stability. He retired from official service in 1957 and passed away in 1959.

In addition to his administrative duties, Osman Zeki Bey authored four works that provide valuable insights into his time. Among them is *Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, which contains his observations and reflections on the National Struggle. This memoir is more than a personal account; it offers important information on the collapse of state authority following the Armistice of Mondros, public resistance to occupation, and the role of local administrations during this turbulent period. His activities as district governor of Ünye –particularly his grassroots defense strategies developed in cooperation with local residents during a time when central authority was largely absent– merit examination from both biographical and historical perspectives. Accordingly, this study provides a dual analysis by treating both biography and memoir as historical sources.

Methodology

This research combines the historical biography method with memoir analysis, drawing on both qualitative archival data and textual interpretation. The first objective is to present the major stages of Osman Zeki Bey's

administrative career within a chronological and historically continuous framework. For this purpose, official documents from the Ottoman and Republican periods –such as appointment decrees, dismissal notices, administrative evaluations, and service records– obtained from the Turkish State Archives, have been used as primary sources. Additionally, Mücellidoğlu Ali Çankaya’s Mülkiyeliler and other works authored by Osman Zeki Bey (Bizde Maarif-i İptidaiye, İdari ve İçtimai Düsturlar, and İdare) have been consulted as supplementary biographical materials. As such, the study is grounded in archival records and primary sources, including Osman Zeki Bey’s own writings.

In the second stage, *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* is analyzed within its historical context through a close reading of the text. The narrative structure, modes of testimony, criticism of individuals and institutions, and the use of key concepts (such as legitimacy, national consciousness, public order, and popular will) are all explored. The memoir was written during a period in which Istanbul was under occupation and the National Forces (Kuvâ-yı Milliye) were taking shape in Anatolia. Thus, the author’s perspective reflects not only personal observation but also the ideological, social, and administrative ruptures of the era. The themes of provincial governance, state-society relations, and grassroots defense strategies against occupation render the memoir a valuable resource for aligning textual analysis with historical realities.

Adopting a biographical approach, this study focuses on the social, political, and administrative observations of a provincial official within the framework of person-centered historiography. Since the memoir written by Osman Zeki Bey constitutes a core source –alongside Ottoman archival materials– it naturally reflects subjective perspectives and selective memory, which poses inherent methodological limitations. However, memoirs also offer insights into emotional contexts, social ruptures, and local reactions that are often absent from official documents. *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, in particular, stands out as a unique source for understanding governance, security, and public engagement issues in coastal regions of Anatolia during the occupation years.

Results and Conclusion

The study concludes that Osman Zeki Bey’s life was not merely a linear administrative career but rather an embodiment of a provincial bureaucrat who was directly involved in the sociopolitical upheavals of his time. The security challenges he faced, his engagement with local populations, initiatives to establish village militias, and disagreements with the Istanbul government all indicate that his administrative philosophy exceeded that of a routine civil servant. His efforts to organize the local populace against banditry and to establish grassroots defense systems during his term as district governor of Ünye underscore the decisive role of provincial officials in regions where central authority had collapsed.

The memoir *Kıymettar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* is not merely a chronicle of past events; it also reflects the social psychology of the period, the dynamics of state-society relations, and the collective ethos of national resistance. The author’s portrayal of the National Forces as an organic movement born from the will of the people –rather than a purely military initiative– demonstrates his perception of it as a quest for natural legitimacy. In this way, the memoir blends a popular perspective on the National Struggle with a bureaucratic outlook, offering a distinctive viewpoint.

When considered alongside his other writings, it becomes evident that Osman Zeki Bey did not limit his career to administrative practice; he also aimed to construct a theoretical framework for governance. This intellectual endeavor distinguishes him from ordinary provincial officials of his time and establishes him as a lasting historical figure through the documentation of his experiences. By combining biographical narrative with memoir analysis, this study contributes a unique perspective to the field of historiography.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bâbîâlî Evrak Odası Belgeleri: 4384/328793; 4497/337216; 4498/337295; 4502/337587.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî: 4/45.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiyye: 19/1.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus: 52-2/44.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemî: 80/119; 82/206; 83/28; 84/08; 98/216; 576/34; 624/65.

OSMAN ZEKİ BEY'İN HAYATI VE KUVÂ-YI MİLLİYE HATIRALARI

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade-Dâhiliye: 1518/14.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İrade-Dosya Usulü İradeler Tasnifi: 46/66; 48/3; 48/29; 48/55; 114/59.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet Evrakı: 1700/20.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, Kurum: Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı (30-11-1-0): Yer Bilgisi: 154-18-4, Kararname, 05.06.1942; Yer Bilgisi: 159-3-19, Kararname, 05.02.1943; Yer Bilgisi: 177-25-5, Karar, 06.09.1945; Yer Bilgisi: 179-35-1, Karar, 14.12.1945; Yer Bilgisi: 207-21-11, Karar, 19.07.1949; Yer Bilgisi: 27-33-16, Kararname, 21.09.1926; Yer Bilgisi: 56-17-06, Kararname, 26.06.1930.

2. Kitaplar

AKANDERE, Osman, POLAT, Hasan Ali, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011.

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1. Cilt Tarihçe) 1859-1949 M.M. ve S.B.O.*, C. I, Örnek Matbaası, Ankara, 1954.

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Yeni Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) 1909-1923 Mekteb-i Mülkiyye Mezunları*, C. IV, Mars Matbaası, Ankara 1968-1969.

OSMAN ZEKİ BEY (Işık), *Kıymetdar Hatıralarımdan: Bizde Maarif-i İptidaiyye*, haz. İbrahim Caner Türk, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

OSMAN ZEKİ BEY, *Bizde Maarif-i İptidaiyye*, Şems Matbaası, İstanbul, 1337/1921.

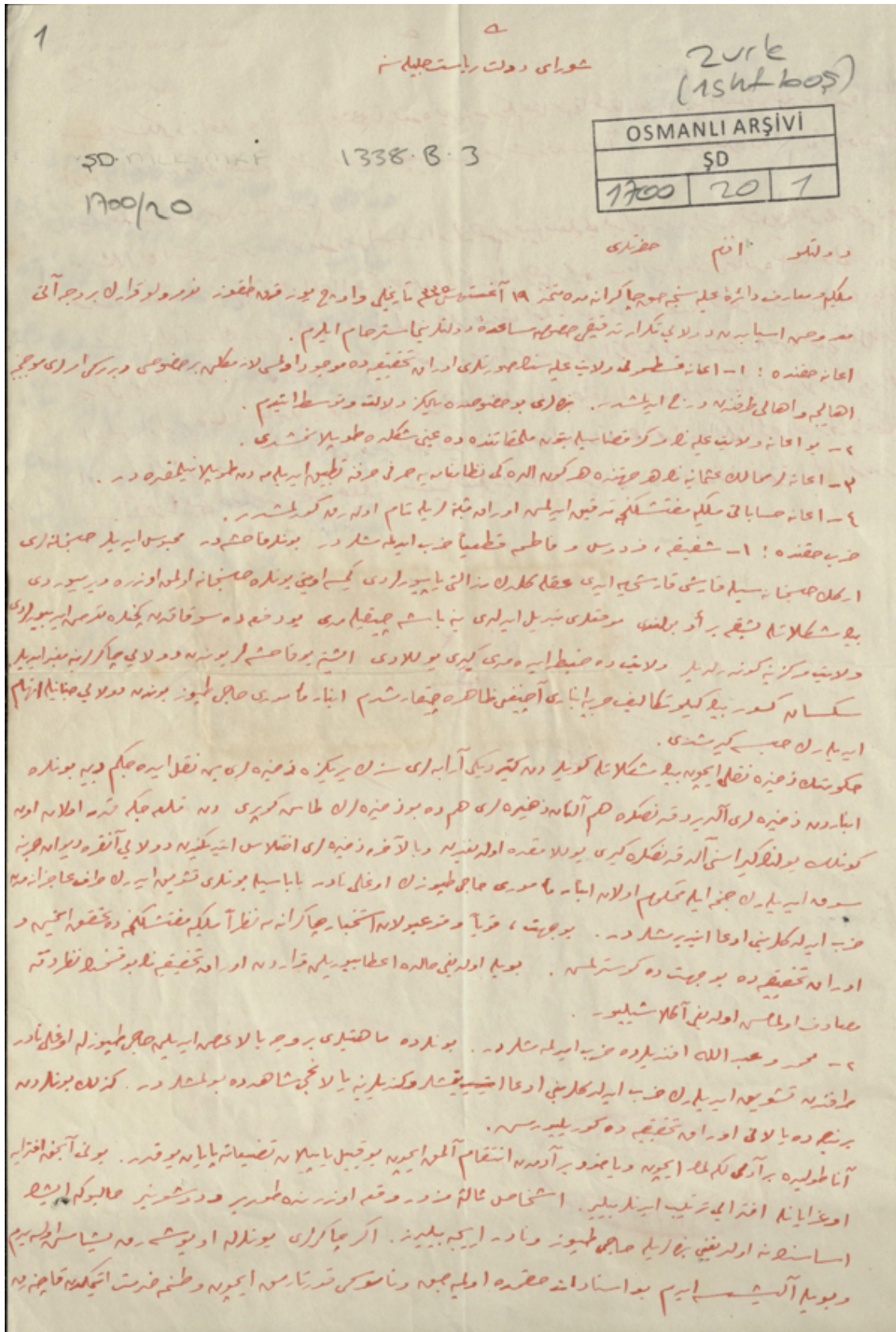
OSMAN ZEKİ BEY, *İdare*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1340/1924.

OSMAN ZEKİ BEY, *İdari ve İçtimai Düsturlar*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1339/1923.

OSMAN ZEKİ BEY, *Kıymetdar Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul 1338/1922. (İBB, Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: SEL_Osm_00876/01; Yer No: 956.1023 OSM 1338 R/1922 k.1/1).

EKLER

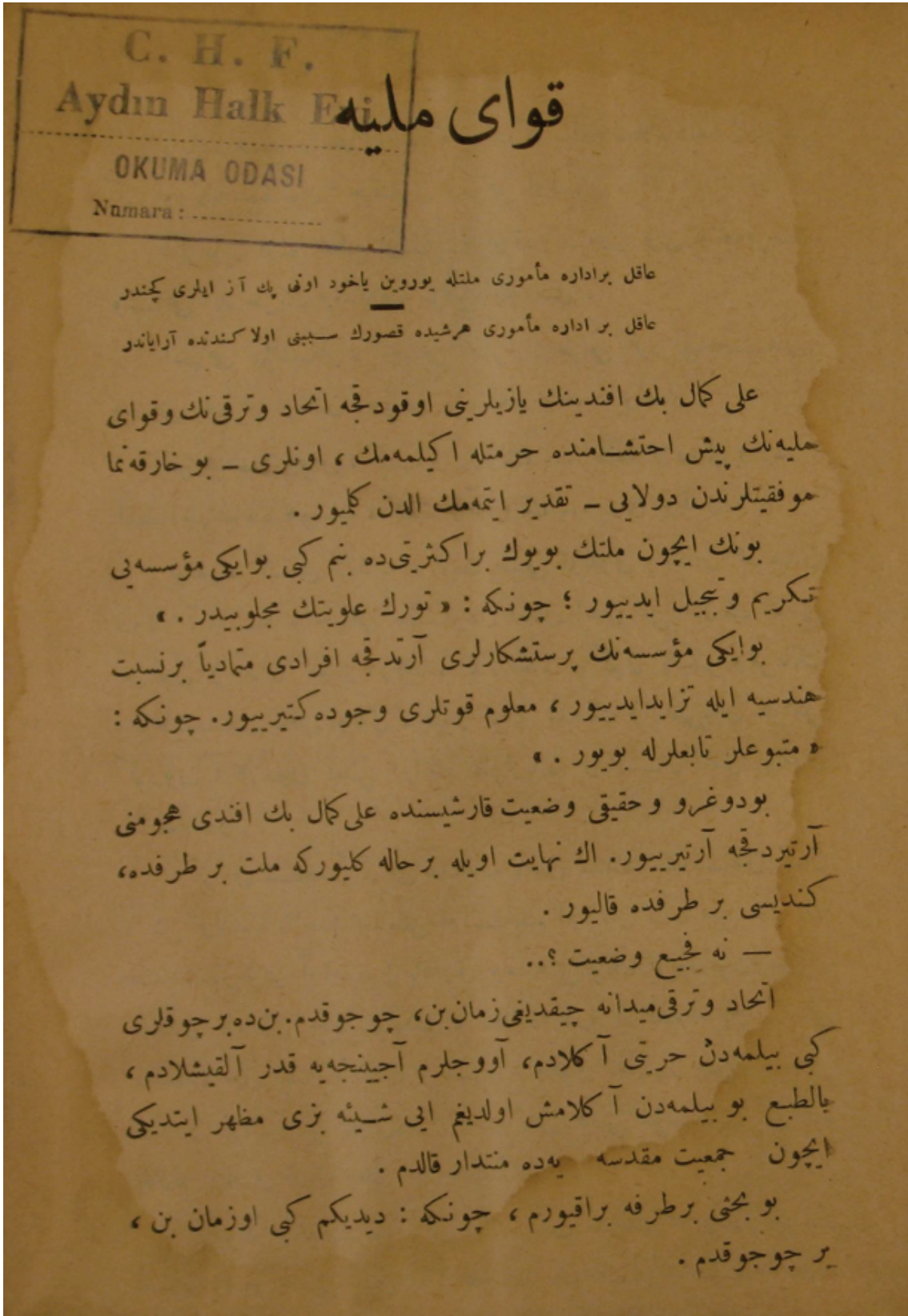
Ek-1. Osman Zeki Bey'in Şura-yı Devlet'e kendi hattıyla yazdığı dilekçe, (BOA, ŞD, 1700/20, 13 Mart 1336).

Ek-2. Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye eserinin kapağı ve ilk sayfası.

Ek-3. *Kıymettâr Hatıralarımdan Kuvâ-yı Milliye* eserinin çeviriyazımı.

KIYMETTÂR HATIRALARIMDAN KUVÂ-YI MİLLİYE

Memleketimizin niçin düştüğünü ve nasıl kurtulacağını anlamak isterseniz *Bizde Maarif-i İptidaiye* kitabını okuyunuz...

Âkil bir idare memuru milletin yürüyene yahut onu pek az ileri geçendir.

Âkil bir idare memuru her şeyde kusurun sebebini evvelâ kendisinde arayandır.

Ali Kemal Beyefendi'nin yazılarını okudukça İttihat ve Terakkinin ve Kuvâ-yı Milliye'nin pîş-i ihtişamında hürmetle eğilmemek, onları –bu harika-nümâ muvaffakiyetlerinden dolayı– takdir etmemek elden gelmiyor. Bunun için milletin büyük bir ekseriyeti de benim gibi bu iki müesseseyi tekrîm ve tebçil ediyor; Çünkü “*Türk ulviyetin meclûbudur.*”

Bu iki müessesenin perestîş-kârları arttıkça efradı mütemadiyen bir nisbet-i hendesiye ile tezayüt ediyor, malum kuvvetleri vücuda getiriyor. Çünkü: “*Metbûlar tâbilerle yürür.*” Bu doğru ve hakiki vaziyet karşısında Ali Kemal Beyefendi hücumunu arttırdıkça artırıyor. En nihayet öyle bir hâl geliyor ki millet bir tarafta kendisi bir tarafta kalıyor.

- Ne feci vaziyet?

İttihat ve Terakki meydana çıktığı zaman ben, çocuktum. Ben de birçokları gibi bilmeden hürriyeti anladım; avuçlarım acıyınca kadar alkışladım. Bittabi, bu bilmeden anlamış olduğum iyi şeye bizi mazhar ettiği için *Cemiyet-i Mukaddeseye* de minnettar kaldım. Bu bahsi bir tarafa bırakıyorum; çünkü dediğim gibi, o zaman ben bir çocuktum.

Dünyada hiçbir içtimai hadise yoktur ki, sellemehü's-selâm damdan düşer gibi ortaya çıksın; çıksın ve muvaffak olsun. Eğer böyle olmak mümkün olsaydı, bu kadar seneden beri bunca fırsat ve mesai ile Hürriyet ve İtilaf muvaffak olurdu.

İçtimai müesseseler, içtimai tahammüllerin tabii birer neticesidir. İçtimai tahammüller olmadan içtimai müesseseler vücut bulamaz. Her şeyde heves, keyif ve arzunun... belki bir rolü vardır; fakat içtimaiyatta hevesin, keyif ve arzunun... yeri yoktur. Bunlar kendi kendine, gayet tabii olarak vicdan-ı umumiden doğar. İşte bu içtimai hakikatlerden tegafül eden Ali Kemal Beyefendi, her gün vicdan-ı âmmeyi rencide ede ede bugün yalnız vukuatı seyr-i tabiisinden gafil olan, henüz Kuvâ-yı Milliye'nin varlığını yapan avâmili görüp anlamayan bazı zevatın nazarlarında bir insan-ı kâmil olarak tanınmaktadır.

Eğer ben şahsen Kuvâ-yı Milliye'nin nasıl milletin sinesinden nebe'ân etmiş olduğuna şahit olmamış olsaydım, o zaman belki Ali Kemal Beyefendi'nin yazıları arkasından bakarak bu müthiş kuvvetin bu yorgun ve bitkin halktan nasıl çıkabildiğini –daha doğru bir tabirle yaratıldığını– zihnimde halledemeyecek ve bu meşru ve fevka't-tasavvur cereyanının âmili olarak gösterilen zevatı da İttihat ve Terakki Cemiyeti müessisleri gibi birer harika olarak kabul ve telakki eyleyecektim.

Halbuki bugün –âmmeye mütemadiyen harekât-ı milliyenin mahdut zevatın eser-i sun'ı olduğu hissini telkîn eden Ali Kemal Beyefendi'ye muhalif olarak– iddia edeceğim ki bu cereyanın amili olarak gösterilen zevat, bu cereyanın ancak birer hadimi ve birer nâzımındırlar.

&&&&&&&&&

Umumî Harbin son günlerinde idik; memleketin bütün içtimai rabataları gevşemiş, çözülmüştü. Bunu en basit, en iptidai gözler bile görüyordu.

Memurlar maaşlarıyla geçinemeyen bir hâle gelmiş, birçoğu lakayt olmuş ve bir kısmı da gizli gizli çalmaya başlamışlardı. Ne memur amirini tanıyor ne de amir memura sözünü geçirebiliyordu. Asker, uzun harp senelerinden bıkmış, fevc fevc firar ediyordu. Fırkaların, alayların mevcudu dörtte bire inmişti. Halk, ardı arası kesilmeyen tekâlifin ağırlığı altında hayatından bezmiş, usanmıştı. Ye'sin son haddine varmış, hatta en büyük kederi bile benimsemiyordu. Artık bu vaziyette harbin bir gün bile uzatılması kabil değildi.

Ben bulunduğum noktadan Bulgarlarla aramızda çıkan Meriç ihtilafını iştittğim zaman o kadar sevinmiş, “Aman bu fırsattan istifade ile münferit bir sulh yapamaz mıyız?” diye öyle titremiştim ki... Nihayet bir iki ay daha iş uzadı ve benim arzu ettiğim sulh yapılamayarak kendi kendine inhilal vuku buldu. Hükümet değişti.

Mütareke'nin ağır şartları, istikbalin kara bulutları bana o zaman kaymakamı olduğum Ünye kazasına tabi Karakuş nahiyesinin merkezi olup devren bulunduğu Yazlıkbelen'de görünmeye başladı. Hemen Ünye'ye avdet ettim.

Vatanın hakir bir ferdi sıfatıyla milletimin ve kendimin çektiğimiz emeklere, halimize ve istikbalimize acır, ağlarken aynı zamanda diğer vatan çocuklarından fazla olarak etrafımdan nazar-ı afv ve merhamet de dileniyordum. Çünkü bütün beş harp senesi milletten:

- Kazanacaksınız!

diye malını, canını isteyenlere tavassut etmiş, elde edilen netice ile hem bunların kısm-ı azamının hem de mukaddes vatanın yarısından fazlasının bir mirasyedi gibi mahv u tebah olmasına, bağrımızdan koparılmasına alet olmuştuk.

Büyük millet, birçokları gibi şahsen beni de affetti. Çünkü ben, bulunduğum zaman zarfında bir fırkacı memuru olarak değil, bir devlet memuru sıfatıyla bî-terafane yalnız vazifemi ifa etmiştim. Bunu biliyordu, bana muavenet etti, asayişi zerre kadar ihlal etmedi. Yalnız şimdi Millet Meclisinde aza olduğunu duyduğum bir zat:

- Artık bu herif burada ne oturuyor? Tutup atalım.

OSMAN ZEKİ BEY'İN HAYATI VE KUVÂ-YI MİLLİYE HATIRALARI

demiş. Memleketin ileri gelen, münevver bir uzvu da bir gün bana:

- Çok şükür beyefendi, bundan sonra artık askerin istibdadından kurtulduk.

diye söylemişti.

Ben bu vaziyette, hükümet-i merkeziye bizi tebdil mi edecek, azil mi edecek... Ne yapacaksa bir ayak evvel yapsın diye beklerken... günün birinde harp cephesinden dönen bir nefer karşıma dikildi. Tam askerce bir resm-i tazimden sonra:

- Beyefendi! Biz harpte iken Çakır oğlu Avadis Çetesi köyde babamı, anamı, karımı kesmiş. Şimdi ben köye nasıl gideyim? Korkuyorum.

dedi. Durdum, düşündüm...

- Peki yavrum.

dedim. Birkaç gün bekle.

150 kişilik jandarma bölüğünden elimde 70 kişi kalmıştı. Bunlar da akşama sabaha terhislerini bekledikleri için kimse ne iş görmek ne de icap ederse ölmek istemiyordu. 120 talip bölüğünden de ancak 30 kişi kalmıştı. Bunların sevk ve idaresine ise mülkiye memurları karışmıyordu. Hükümet; istenen jandarma kuvvetine, sevk ve idaresi talep edilen askere, korucular için gönderilmesi istirham edilen eslihayı derin bir sükûtle mukabele ediyordu.

Bir gün bir başka nefer daha geldi:

- Beyefendi! dedi. Biz harpte iken Rum Oğlu Çetesi evimi yakmış, hayvanlarımı sürmüş götürmüş, hemşiremi de şehit etmiş. Şimdi köye gideceğim korkuyorum. Yine:

- Peki yavrum, birkaç gün bekle!..

dedim. Bu vaziyet bu şekilde devam etti, gitti...

Muhtelif cephelerde senelerce birçok elem ve meşakatlere katlanarak mukaddes vatan müdafiliği vazifesini şevk ve hararetle yapan genç, ihtiyar birçokları –burada yokken ika edilmiş ikinci, üçüncü, dördüncü... feci mezalim netayici karşısında ruhsuz birer cisim gibi kaldıktan başka– ne yazık ki hasret çektikleri yurtlarına bile gitmek hakkına malik olamıyorlardı...

Ben, bir taraftan bu, boynu bükük, rahim, şefik, asil milletin tazallümleri altında ezilir, bir taraftan hükümetin muhik talepler karşısında derin sükûtuyla kahrolurken köylerden yeni yeni haberler gelmeye başladı:

- Bu gece 30 kişilik bir Ermeni çetesi falan İslam köyünü basmış, bütün hayvanatı sürüp götürmüş.

- Falan falan Ermeni eşkıyası, falan oğlu falanın iki öküzüyle 10 koyununu almış.

- Köylerde akşam olunca sabahlara kadar silah sesinden durulmuyor.

- Falana mektup gelmiş: bu kadar elbise, bu kadar para istiyorlarmış.

Bu kara haberler arkasından mazlum ve zulüm-dide Türk köylüleri ellerinde birer arzuhal ile sükün ediyorlardı. Hepsini ale'l-usul jandarma kumandanlığına havale ediliyordu. Halk artık harbin kurbanı olan malını, canını düşünmeğe vakit bulamıyor, elindekileri muhafaza kaygısıyla titreyordu. Askerin istibdadından şikâyet edenler, şimdi onu mumla... şamdanla arıyorlardı.

Bu sırada vatanın herhangi bir kısmında hükümet reisi olarak bulunmak büyük bir fedakârlık, büyük bir cüret idi. O zamana kadar belki bir süs olarak taşınan unvan o günden sonra artık bir yük olmuştu.

Keyfiyeti mutasarrıflığa yazdım, dedim ki:

Bugüne kadar yapmış oldukları fecialardan mâadâ şimdide emvâl-i metrûkeyi istirdat bahanesiyle her tarafta olduğu gibi buradaki Ermeniler de İslamların mallarını hodbehod gasp ediyorlar. Bu muvafık olmasa gerek. Hükümet kuvveti de istenen şeyler yapılmadıkça bütün bu fenalıklara mâni olacak derecede değildir. Vaktiyle İslamların eline geçen emvâl-i metrûkeninse:

1- Kimisi emanet suretiyle bırakılmış 2- Kimisi sahipleri tarafından borçlarına mukabil terk edilmiş 3- Kimisi bedeliyle hatta yalvararak satılmış 4- Kimisi de hükümetin yaptığı resmî müzayedede satın alınmış...

Bunun için idari bir komisyon teşkil edelim, bütün bu ihtilafları orada süratle halleyelim.

Bu maruzatıma mukabil aldığım cevap sadece şu oldu:

- İdari komisyonlarla hall-i dava Kanun-ı Esasi'ye mugayirdir.

Bunun üzerine arzuhal jandarma kumandanlığına havale edilirken halk da mahkemeye sevk olunuyordu. Ermenilere bu yolun doğru ve çıkar bir yol olmadığını muhtelif vasıtalarla telkin ettim. İçlerinden bir-kisi geldiler; mallarının istirdadı için tavassut istediler. Bu sefer de onlara:

- İslamlar bi'r-rıza vermezlerse mahkemeye müracaat edeceksiniz, dedim. Çünkü herhangi bir sebeple mukabil taraf muhalefet ettiği zaman idare-i hall-i dava Kanun-ı Esasiye mugayirdir.

İşte tam bu sefer de karşımıza, bize ve bizim bugünkü ihtiyaçlarımıza uymayan bozuk kanunlarla kanayan cerihamız, kanunculuk iştiyakımız çıkıyordu. Mahkemenin ne demek olduğunu Ermeniler de İslamlar da pek iyi biliyorlardı. Bunun için

İslamlardan, ellerinden zorla malları alınanlar istisna edilirse Ermeniler bu kapıyı hiç çalmadılar. Bu, masraflara, senelere mütevakıf olan zor iş karşısında, 5-10 kişi toplanıp kolaycacak almak. Hem de o kadar seneden beri: 1- Ölmesi, 2- Çalınması, 3- Satılması, 4- Kesilmesi, 5- Hükümet tarafından tekâlif-i harbiye suretiyle alınması, 6- Kar ve zararı hesap edilmeden, faiz mükkebeyle en iyilerini... seçip, ayırıp almak varken, kimse adalet kapısına koşar mıydı?

Bunun üzerine hükümetin elim sükûtu karşısında zavallı köylerin asayişini temin için ben bi'n-nefs korucu teşkilatına başladım. Elde mevcut silahları en tehlikeli köylerin korucularıyla muhtar ve ihtiyar meclisi azalarına dağıttım. Bundan yalnız kaza ziraat muallimi, Ordu Rum metropolitinin damadı Ahilya Efendi memnun olmamıştı:

- Köylere silah veriyorsunuz Beyefendi.

diye kaç defa boynunu bükerek gelmişti. Bende cevaben:

- Kanunun müsaadesi tahtında korucu teşkilatı yapıyoruz. Kezalik muhtar ve ihtiyar meclisi azalarına asayişini temin için silah vermek yine kanun muktezasındandır.

demiştim. O da gizli manalar ifade eden gözlerle:

- Siz bilirsiniz.

diyerek boynunu kırmış, çıkıp gitmişti.

Bu teşkilattan sonra köylerdeki tecavüzler durdu. Köyler bu hercümerç içinde yüzdüğü sırada kasabada azılı Rumlar: 1- Ümerâ-yı askeriyeye tecavüz ediyor 2- Ev taşıyor 3- Jandarma kumandanına 4-Ahz-ı asker şubesi reisine 5- Kaymakama 6- Dine 7- İmana sebb ü şetm eylliyorlardı.

Vakıa Mütareke'yi müteakip kasabanın asayişini temin için takip bölüğünün –kanun müsaade ettiği cihetle– hatırımlı sayan kumandanından bin rica, bin minnetle gayri resmi surette bir manga asker celp etmiştim. Bu askerin polise temin ettiği muavenetle bütün bu rezaletlerin failleri tutuldu, mahkemeye teslim edildi. Fakat gördükleri ceza: ancak 3 aylık bir hapti.

Bu hengamede bir gün adi alacak verecek meselesinden dolayı güpegündüz kasabada Rum mahallesinde Rum kahvesinde Rumlar tarafından Jandarma Takım Kumandanının 17 yaşındaki oğlu dövülüyor. Çocuk da gece bi't-tehevvür asıl dâribi cerh ediyor. Hükümet faili o gece derdest ediyor. Tevkifhaneye koyuyor. Tahkikata başlıyor. Mecruh hükümetin bütün tedavi ve ihtimamına rağmen eser-i cerhten müteessiren birkaç gün sonra ölüyor.

Cenazesi Rum reaya tarafından büyük bir kahramana yapılacak bir alaya mazhar oluyor: Saatlerce iki kilisenin çanı karşılıklı çalıyor, tabut bir cem-i gafirle takip ediliyor. Vatandaşlarınca dinsiz ve milliyetsiz tanınmakla beraber çok iyi bir insan olarak ismi anılan Rum Doktor Çorbacı bile beni, tífusten hasta yatakta yattığım esnada ziyaret ederken kaç defa:

- Bu iş nasıl olacak?

diye isticvap etmişti. Ben de tífüsün buhranları içinde:

- Doktor! Bu, adi bir vakadır. Her memlekette olur. Alacak verecek meselesinden kavga etmişler. Gündüz onlar onu dövmüşler, gece de o gitmiş ötekini yaralamış. Hükümet cârihi tutmuş, tevkifhaneye koymuş. Tahkikatını yapıyor. Cezasını görecek...

diye cevap vermeye çalışıyordum. O zaman doktor bana dönerek:

- Ben o adamın babası olsam gider öbürünü de tevkifhanede gider ben öldürürdüm.

deyiverdi. Bu sırada kasabanın ileri gelen Ermenilerinden bir heyet beni ziyaret etti. Türklerin köylerde tasallut ve taarruza başladıklarını söyledi. Fakat şayan-ı dikkat olan bir şey varsa o da: madde tayin edememeleri idi. Hatta Mütareke'den evvel ilan edilen afv-ı umumiden istifade etmiş olan Çakır oğlu Avadis'in bile böyle giderse avenesiyle kasabaya iltica edeceğine dair haber göndermiş olduğunu, Rum oğlunun da Samsun'a iltica eylediğini ...ilaveten ifade etmişlerdi.

Bu müracaatın, kendi millettaşları tarafından yapılan mezalimin aks-i tesiri neticesi olmak ihtimali olduğu kadar sun'i ve ca'li olması da muhtemeldi. Çünkü memleketi, asayişsiz göstererek Mütareke'nin madde-i mahsusasından⁵³ bi'l-istifade düşman işgali altına aldırarak maksadıyla Türkleri de asayişsizliğe sevk ve tahrik için Çarşamba-Samsun yolu üzerinde Rum çetelerinin zabıt şehit ve yine bu maksatla Türk köylerinden her gün birini yağma ettiklerini, hatta Samsun'daki adamları vasıtasıyla şehir içerisinde gece karanlıklarında hüviyetlerini saklatarak İngiliz zabıtlarını bile öldürttüklerini duyuyor; yalnız Allah'ın Türk'e bir lutf-ı mahsus olarak mütecasirlerinin, vukuat mahallerinde bıraktıkları naaşlarla dost ve düşman tarafından hüviyet ve mahiyetlerinin anlaşılmasında bulunduğunu işitiyorduk.

Hakikat böyle olmakla beraber hükümet mefhumuna muhalif en zayıf bir ihtimalin bile önüne geçmiş olmak için bir taraftan müftü efendiyle birlikte Mütareke'nin akdi akibinde beni mevkiimden tutup atacak olan ve o vakit ki hükümet fırkasının kazadaki şube müessis ve reisi bulunan zatı hasta yatağımın başına çağırılmış onlara:

- Siz, biriniz ruhanî, biriniz cismanî iki reissiniz!

Siz, müftü efendi! Kasabada ve köylerdeki imam ve hatiplerinize halka zimmi hukuk ve sabır ve metanet hakkında –verdiğim– şu program dâhilinde telkinatta bulununuz.

Reis Bey! Siz de her türlü vasıtaya müracaat ederek ahaliye sükûn tavsiye ediniz.

⁵³ Burada kastedilen Mondros Mütarekesinin 7. ve 24. Maddeleridir.

OSMAN ZEKİ BEY'İN HAYATI VE KUVÂ-YI MİLLİYE HATIRALARI

demiş ve bunları da ilave eylemiştim: Bu sırada bunlar benim kardeşimi öldürseler ses çıkaracak değilim. Tahrikâta kimse kulak asmasın. Mütareke'nin madde-i mahsusası malum. Asayiş ihlal etmek onların menfaatleri iktizasındandır. Hâlbuki bu mülkün bugün hakiki sahibi biziz, neticeden biz mutazzırır oluruz. Akd-i sulha kadar tek, bir ümidimiz var. O zamana kadar babamızı da kesseler ses çıkarmayalım.

Düşününüz ki onlar bu mülkte bizden fazla refah ve saadete mazhar oldukları halde bilhassa bir asırdır Avrupa'ya hep kendilerini mağdur ve mazlum, bizi ise gaddar ve zalim göstererek meramlarına erdiler. Bu defa yine hakiki mağdur ve mazlumlara biz iken onların dolaplarına düşersek yine neticede kabahatli biz çıkmaz mıyız? bütün büyüklerimiz de bize bu sırada sükûn tavsiye ediyor, bu yolu gösteriyorlar. Sulha kadar her tahrike tahammül ve sabır edeceğiz. Fakat o günde masumiyetimiz kabul ve tasdik edilmezse o zaman... Türk, Türklüğünü gösterecek.

Onlar çekilip gittikten sonra bir taraftan da kazanın muhtelif mıntıklarında nüfuz ve tesir sahibi olan eşraftan en ileri gelenlerini davet ettim. Onlara da aynı sözleri tekrar ile neticenin vahametini ehemmiyetle nazar-ı dikkatlerini celp eyledim.

Bana yemin billâh ederek asayişin Türkler tarafından ihlal edildiği sözünün yalan olduğunu, Türk'ün kanayan yarası üzerinde hınkırımdan başka bir şey yapmadığını, böyle olmakla beraber bundan sonra da hiçbir tarafta Türkler tarafından en ufak bir asayişsizliğe meydan verilmeyeceğini temin ettirdim.

Artık ben vaziyetten emin idim. Bir yandan camilerde, halk arasında biz İslamlara sabır ve sükûn tavsiye ediyorduk, diğer taraftan da memleketin hamiyetli eşrafı köylerde asayişin nıgehbanı oluyorlardı. Tevzi edilmiş olan silahlar ise kaza dâhilinde kuvvetli bir hükümet nüfuzu idame eyliyordu. Artık köylerde ne gasb u gâretten, ne de hükümet kapısına boynunu bükerek gelenlerden bir iz, bir nişan kalmamıştı. Hatta Çakır oğlu Avadis bile bütün harp senelerinde ve Mütareke'de, korucu teşkilatına kadar yaptıkları yanına kar kalarak yerinde kemal-i huzurla oturuyor ve artık kasabaya iltica edeceğine dair haberler göndermiyordu.

Beyne'l-ahali Rumların ufak tefek tahrikleri, Pontus davaları istisna edilirse biz civar kazalardaki yol kesmek, insan öldürmek şayialarını; köy basmak, silah atmak gibi rivayetleri birer masal gibi işitmeye başlamıştık. Memleketin bu suretle asayişinin iadesinden sonra beni millet artık bütün bütün affetmişti.

Ben yataktan kalktığımin ertesi günü, 28 Mart 1335 (28 Mart 1919) tarihinde izinle İstanbul'a gelirken iskelenin üzeri halktan görünmüyordu. Yolda uğradığımız her iskeleden bir fena haber alıyordum.

Samsun'da:

- Akşam oldu mu?

diyorlardı. Silah sesinden sabaha kadar uyumak mümkün değil.

- Ortalık kararınca sokağa çıkmak kimin haddine düşmüş?

- Dün boz esvaplı, kasketli bir zabıt hapishaneye gitti. Birçok canı ve cârih Rumları serbest bıraktı. Heriflerin korkusu yok ki... Bugün hatta istediğini öldürüyor, tutulsa bile yarın hapishaneden çıkarılıyor. Buna hükümet ne yapsın, halk ne yapsın?

Kavak'a⁵⁴ gitmek mümkün değil, her taraf Rum eşkıyası kesilmiş.

Son bir haber daha alıyoruz: Takip taburundan Mülazım Miftah Efendi bölüğüyle dağa çıktı. Hükümete haber gönderdi: Ya İslam köylerini Rum çetelerinin tecavüzünden muhafaza ediniz yahut ben de bi'l-mukabele Rum köylerini bak(s)acağım. Hükümet bir Heyet-i Nâsiha yolladı.

Ben, vapurun güvertesi üzerinde bir kenara yaslanmış, bu zavallı vatanın karanlık ufuklarından ne zaman hakiki bir şafağın zıyaları sökeceğini düşünerek yoluma devam ediyordum.

Uğradığımız Sinop nispeten sakince idi. İnebolu'ya geldik. Burada da silah seslerinden, kasabada şehit edilen Türklerden... bahsediliyordu. Zonguldak'ta bir şey işitmedik.

Nihayet mavi ufkun sinesinde maceralar ve efsaneler memleketi sevgili İstanbul'un beyaz minarelerini kirpiklerimde titişen inciler arasından bir kere daha gördüm.

Bu bedbaht ve tâli'siz yurumda da, Kadıköy vapurunun kadınlara mahsus levhası muallâk baş kamarasından, yağmurlu bir günde, kırık gönüllü, matem bakışlı İslamların gözleri önünde Rumların Türk kadınlarını çıkardıklarına, yerlerine geçip oturduklarına, bir müddet sonra kamarotun gelerek yukarıda kadınlardan birinin korkusundan bayıldığını endişe ile çekinerek söyleyebildiğine mi; Haydar Paşa garında Rum memurlarının hakaretlerine maruz kaldıktan sonra süngülü yabancı neferler arasında ümera ve zabitanın sevk edildiğine mi; Galata rıhtımında, seyahat vesikalarını vize ettirecek olanlar arasında, arkadaki tazyikle bilhassa ileri çıkan Türklerin alâ-melei'n-nâs boz esvaplı, kasketli polislerden kamçı ile dayak yediklerine mi şahit olmadım?

Kadıköy vapurunda suçunun sularını, yemişçinin yemişlerini yağma eden, halkı tahkir için bir baştan bir başa bağıra bağıra konuşan mavi esvaplı neferlere mi rast gelmedim, neler görmedim?

Terkos civarında öldürülen İslamların feci menkıbelerini, Karadeniz sahilindeki iskelelere ikame edilen yerli Ermenilerden kontrolörlerin bila-tefrik İslam ahaliye yaptıkları bin türlü hakaretleri... duya duya gönlümü, gözümü nefret ve ikrah bulutları kapladı. Sözlerime şahit aramıyorum, çünkü Mütareke'den sonra polis, jandarma ve adliye dosyaları bütün bu

⁵⁴ Kavak: Samsun-Sivas yolu üzerinde bir nahiye merkezidir.

vukuat ile doludur. Yalnız bir şey ilave edeyim ki bütün bu feciâ ve hakaretler maddi kısımlardı. Bunun bir de manevi faslı vardır ki pek müthişti. Buna ciltler dolusu yazı yazılsa kifayet etmez...

İstanbul'un gözü kör olmamış kalplerini Tepebaşı, Park ve Sultan Ahmet vakaları kanatırken İzmir'de 500 mektep talebesini, Menemen'de 9.000, Bergama'da 10.000'i mütecaviz nüfusu şehit ve 100.000'den fazla Müslüman'ı hicrete mecbur etmek suretiyle vuku bulan kanlı İzmir işgali milletin bağına zehirli bir ok gibi saplandı.

Zavallı Türk'ün üzerine, bütün bu harici düşmanlarının tehacümü kifayet etmiyormuş gibi, bazı ber-güzidelerin de kendi üzerine nasıl saldırdıklarını İstanbul'a geldiğim zaman gördüm.

Herkes bî-günah, bütün suçlu, kabahatli Türk'tü. Zavallının ne gâsıplığı ne katilliği ne hunharlığı hiçbir şeyi bırakılmıyordu. Her gün aynı nakarat, aynı efsane idi. Bu, günlerce, aylarca devam etti. Bu muhacimler kendi unsurunun gayrisından olsaydı, ihtimal ki bu hücumlar Türk'ün kalbinde bu kadar derin ve acı izler bırakmayacaktı. Fakat bunlar yine kendi unsuruna mensup oldukları için, bu hareket bu yaralı kalbi bir kat daha fazla zedeledi.

Türkün bütün beş harp senesi gördüğü, çektiği ve el'ân da görmekte, çekmekte olduğu felaket yetişmiyormuş gibi takipler, tevkifler de hep ona matuf bulunuyordu. Mahkûmiyetler hatta idamlar birbirini vely ve takip ediyordu. Sanki Türk'ün o zamana kadar akıttığı kan daha başka facialarla ikmal edilmek isteniliyordu ve bu sefer biz kendi elimizle kendi unsurumuzu kırıp geçiriyorduk.

Türk'e gaddar denildi, Türk'e tehcir atfedildi, Türkçenin kamusuna Türk'ün aleyhine icat edilmiş yeni kelimeler ilave olundu. Ne ibret-engiz manzara, yarabbi!

Hakk'el-insaf söyleyelim: Türk'ün lügatine tehcir kelimesi ne zaman girdi? O bunu kimden öğrendi? 600 seneyi mütecaviz tarihinin hangi kısmında bunu tatbik etti?

Umumi Harpte... Değil mi?

O halde Türk hiçbir şeyden korkmasın. Çünkü 600 bu kadar senelik tarih onun, hakperest ve namuskâr hayatının müdafiidir.

En kavi zamanlardan Balkan Harbine kadar tehciri bilmeyen ve yapmayan Türk, o meşum harpte bu gafletle önünden, arkasından nasıl avlandı, nasıl boğazlandı... Hepimiz biliyoruz.

Balkan Harbinde ricat eden Türk ordusu, Rum ve Ermeni vatandaşları tarafından:

- Askerler kaçıyor yuha!..

nidalıyla teşyi' edilmemiş mi idi? Çorlu'nun İslam ahalisi, bu feci âvâzi tahattur ettikçe tüyleri diken diken oluyordu.

Heyhat yalnız bu kadar mı? Vatandaşların gayzı o kadar derin, o kadar kavi idi ki sökülen, parça parça edilen Çorlu İslam mezarlığının taşları evlerde havan eli vazifesini gördükten başka, sokaklarda kaldırım bile olmuştu. Evet, bunları da Edirne vilayetindeki memuriyetim dolayısıyla bu çıkası gözlerimle gördüm.

İşte bu elim ve feci akıbetin ilk beliren eserlerinden sonra bu kanlı tuzağa bir defa daha düşmemek kaygısı Harb-i Umumi'de Türk'ü tehciere mecbur etmiştir.

Van, Erzurum dereleri, Erzurum'un kuyuları İslamlarla doldurulmuş; İslamlarla doldurulup yakılan, büyük büyük konaklar Müslümanın ahlarıyla inlerken heyhat o zaman bizim burada muhalif-i hükümetimizin ser-amedânî bütün kuvvetlerini yine bu zayıf Türk'e tevcih etmiş var kuvvetleriyle Türk'ü baltalıyorlardı...

Nitekim, bilahare, düvel-i mu'telifenin Ferit Paşa Hükümetine verdiği cevabî bir notada aleyhimize irat edilen delâil sırasında gayet müessir bir surette zikr ve istimal edildiği vecihle bir Dâhiliye Nazırı da Nezaret sandalyesinden, 800.000 Ermeni kestiğimizi gazete muhbirlerine söylüyordu.

Güya bir hizb-i kalîli lekelemek için onun bütün kabahatlerini bire bin katarak âlemin mütecessis nazarlarına kendi dilimiz, kendi kalemimizle teşrih etmek lazımdı. Hâlbuki buna mukabil yıllarca vatandaşlık hukukundan istifade etmiş toprakdaşlarımızın irtikâp ettikleri bütün feciâlar setr ve ihfâ ediliyordu. Hatta o kadar ki, Erzurumlular Müslüman kadın, erkek, çoluk ve çocuk cenazeleriyle dolu kuyuları, kezalik bunlar dolusu yakılmış büyük konakların küllerini, harabelerini göstererek:

- Bu fecayii olduğu gibi âlemin gözü önüne koyunuz, diye Trabzon-Erzurum tahkik memurundan ağlaya ağlaya rica etmişlerdi.

O fecayi' ki... Antranik'in kumandası altındaki Ermenilerin haftalarca silahhane ittihaz ettikleri istasyon binasına sokaklardan toplayıp götürdükleri genç, ihtiyar, kadın, erkek Müslüman ahaliyi orada baltalarla parçalamış oldukları fezâhatini dahi ihtiva ediyordu.

Memur İstanbul'a geldi. *Akşam* gazetesi muhbirine bunları birer birer izah etti, fakat o zaman ki hükümet bunların neşrine muvafakat etmedi. Türk, bütün kabahatlerin sanki fail-i mücerredî olmaya mahkûm idi.

Anadolu'da asayiş kimler ihlal ediyor ve ne maksatlarla ihlal eyliyor? Bunlar bilinmeden, düşünülmeden boyuna memleketi asayişsiz göstermek suretiyle düşmanların ekmeğine yağ sürülüyordu.

İşte zayıf ve sahipsiz zavallı Türk'e dâhilen ve haricen bu günâgün mezalim ve tehacüm reva görülürken Musul ve Samsun'daki İngiliz, Adana'daki Fransız, Antalya'daki İtalyan, İzmir'deki Yunan işgal kuvvetleri bu yerlerdeki fuzulî ve

OSMAN ZEKİ BEY'İN HAYATI VE KUVÂ-YI MİLLİYE HATIRALARI

haksız işgallere kanaat etmeyerek zehirli oklarını Sivas, Konya, Alaşehir üzerine dahi saplamak üzere hep birden harekete başladılar. Bu sırada Türk; kulu da Allah'ı da memnun edecek surette canını dişine alarak silkindi ve toplandı.

İşte Kuvâ-yı Milliye bu suretle meydana geldi.

&&&

Bu meşru kuvvet ve bu meşru hareket, bu her şeyden daha meşru yolunda devam ederken vaktin Sadrazamı bir taraftan Ermenilere vasi muhtariyet vereceğini vaat ediyor, bir taraftan da o mahut Paris seyahatinden avdetini müteakip, Anadolu'yu iğtişâş içinde bulduğunu ecnebi gazete muhbirlerine söylüyordu.

Ali Kemal Beyefendi ise Dâhiliye Nezaret-i Celilesi sandalyesinden şu meşhur tamimlerini yapıyorlardı: Hakşikane, gâsibane ve gaddarane işgallerden ne derece müteessir ve münfail olursa olunsun, Hükümet-i Osmaniye bu esnalarda hiçbir devlet ile asla harp ve darba tutuşamaz. Çünkü bugün varlığını ancak siyaseten müdafaa edebilir bir vaziyettedir. Biz müdebbirâne hareket edersek, bu siyaset lehimize inkişaf edebilir, sanırım. Bir kere sulh müzakerelerine girişince, bu ecza-yı asliye-i vatani, bu Türk topraklarını kurtarabileceğimizi ümit eylerim. Fakat bu muvaffakiyeti, bu mazhariyeti işkâl edecek ve hatta muhal kılacak bir felaket için bilhassa nazar-ı dikkat ve hamiyetinizi celp ederim. O felakette, millî ordu teşkil etmek, müdafaa-i milliyeyi hazırlamak gibi endişelerle şu sıralarda son derece muhtacı olduğumuz asayiş-i memleketi ihlal eylemek ve beyne'l-anasır adavet ve husumeti yeniden fiilen uyandırarak harici ve dâhili düşmanlarımızın ellerine adeta aleyhimizde silah vermek ve kanunsuzluk, şekavet, yağma devirlerini kapamak zaruretinde iken yeniden açmak, hasılı maazallah, şerait-i sulhiyemiz müzakere olunurken bizi haksız düşürecek bu çirkin ahvale beş senelik bir sui i'tiyad saikasıyla yine ibtilâ göstermektir. Bu devletin selametine son bir darbe mesabesinde bulunan bu musibetlerin önünü almak için ne lazımsa yapmaktan asla çekinmeyiniz. Bu gafletlere safdilane bir vatanperverlik saikasıyla atılanları nasihatlerle ikaz ediniz; olmazsa cebren yola yataınız. Eskiden beri me'luf oldukları veçhile saika-i menfaatle bu yolu tutanlara karşı insafsızcasına davranınız. Hükûm-i kanunî, var şiddetiyle infaz ediniz.

Sadrazam Paşa hazretlerinin vaat ve beyanatındaki hükümüne diyecek yok! Ancak Ali Kemal Beyefendi'nin, o zaman bu bedbaht memleketin içerisinde yaşadığı ahval-i ruhiye üzerine, bu tamimin nasıl tesir ettiğini tahlil etmek çok faydalı olacaktır: Hakşikane, gâsibane ve gaddarane işgallerden ne derece müteessir ve münfail olursa olunsun, Hükümet-i Osmaniye bu esnalarda hiçbir devlet ile asla harp ve darba tutuşamaz, çünkü bugün varlığını ancak siyaseten müdafaa edebilir bir vaziyettedir.

Doğru! Fakat bu işgallere mâni olmak mümkün değildiyse hiç olmazsa memleket dâhilindeki azim anarşinin önüne geçmek, silahsız, kalbi yaralı, biçare ve mazlum Türk'ü açık kıtâllere, yağmagerliklere ve hakaretlere karşı muhafaza etmek icap etmez miydi?

Acaba Cenab-ı Hakk, hakşikane, gâsibane ve gaddarane işgaller... tam manasıyla vuku bulur ve hükümetin gözü önünde mesela: Pontus hükümeti teşkil etmek maksadıyla, dahildeki Rumlara iltihak etmek üzere Rusya'dan akın akın müsallah Rumlar Trabzon'a dahil olur, vatan çocukları koyun gibi boğazlanırken nefsinin müdafaa etmeyecek, müdafaaaya hazırlanmayacak bir ferd-i halk buyurmuş mudur, bilmiyorum?

Biz müdebbirâne hareket edersek bu siyaset lehimize inkişaf edebilir, sanırım.

Müdebbirâne hareket; öldürülmeğe, mallarının gasp edilmesine, hakaretlere hedef olmağa rıza göstermek midir? Bunlar söylenir, fakat yapılamaz Ali Kemal Beyefendi.

Bir kere sulh müzakerelerine girişince ecza-yı asliye-i vatani, bu Türk topraklarını kurtarabileceğimizi ümit eylerim. Fakat bu muvaffakiyeti, bu mazhariyeti işkâl edecek ve hatta muhal kılacak bir felaket için bilhassa nazar-ı dikkat ve hamiyetinizi celp ederim. O felakette millî ordu teşkil etmek, müdafaa-i milliyeyi hazırlamak... gibi endişelerle şu sıralarda son derece muhtacı olduğumuz asayiş-i memleketi ihlal eylemek...

Türkün bütün canına ve varlığına kastedilirken müdafaa-i milliyeyi hazırlamayıp eli kolu bağlı koyun gibi boğazlanmaya müheyya bulunmak mı lazım gelir? Hem asayiş-i memleketi ihlal eyleyen kim ya Rabbi? Koyun gibi boğazlanan zavallı Türk mü yoksa onu boğazlayan veyahut boğazlamaya hazırlanan harici ve dâhili düşmanları mı?

Ve beyne'l-anasır adavet ve husumeti yeniden fiilen uyandırarak harici ve dâhili düşmanlarımızın ellerine adeta aleyhimizde silah vermek...

Bunu yapan Türk ise doğru. Fakat zannediyorum ki, Türk bu felaketten kaçındıkça düşmanları onun üzerine saldırdılar; beyne'l-anasır adavet ve husumeti fiilen onlar uyandırdılar.

Hiç unutmam, ben daha henüz Ünye'de idim, zavallı Türkler kendi başlarının çaresine düşmüşlerdi. İttihatçı denenler ellerini yüzlerine kapayarak dolaşıyorlardı. Günün birinde bir telgraf aldım: "Anasır arasına nifak sokmak için İttihatçılar silah tevzi' edip teşvikatta bulunuyorlar"mış. Hey Allah'ım? Anasır arasına nifak sokan kim, İttihatçı kim, silahı tevzi' edip teşvikatta bulunan kim?

Anasır arasına nifak sokmak isteyenlere karşı zavallı mazlum millet nasıl sükût ve fedakârlık ediyordu. Acaba biliniyor mu idi?

İttihatçı denenlerin en ileri geleni, "Çok şükür harbi gaip ettikse askerin istibdadından kurtulduk," diye seviniyordu.

Silah kimde ve nerede vardı ki kime tevzi' edilsin? Kim kimi nasıl teşvik ediyordu? Fakat bu telgraf, muhbir-i sâdıkın(!) ihbarı ve İstanbul'daki merkezin müracaatı üzerine körü körtüne yazılmıştı.

- Koca Dâhiliye Nazırı?

Kanunsuzluk, şekavet, yağma devirlerini kapamak zaruretinde iken yeniden açmak, hâsılı maazallah, şerait-i sulhiyemiz müzakere olunurken bizi haksız düşürecek bu çirkin ahvale beş senelik bir sui i'tiyad saikasıyla yine iptila göstermektir.

Kanunsuzluk, şekavet ve yağma devirlerini bizde hiçbir zaman halk açmamıştır. O daima devletin başına bir gaile çıkmaması cihetini iltizam ve arzu eder. Hatta Edirne'de bulunduğum zaman nahiyem dâhilinde bir çit çiftliği vardı. Sahibi İtalya Fahri Konsolosu Mösyö Edmond'du. Kendisi bizim tatlı su Frenklerinden. Bunun malikânesine, halk bir ecnebi memleketi gibi çekinerek bakardı. Hacet çiftliği müsteciri Ruslardan Harb-i Umumi'de tekâlif-i harbiye suretiyle koyun alırken biçare ahali bana bile hayr-hâhâne nasihat etmekten men'-i nefis edememişti. Hele jandarmaların buralarda bir vazifesi olduğu zaman en birinci irşadçıları yine bu zavallı Türk köylüleri idi. Bunlar, orada kapitülasyonların sanki hakiki ve muvazzaf birer bekçisi idiler.

Şekaveti, Türk çok defa haksızlığa karşı yapmıştır. Bence Türk şekaveti, ihtilal demektir. Yağmaya gelince, emval-i metrukeyi yanık mal diye almayan İslamlar çok oldu.

Harbin devam ettiği beş senede hiçbir sui i'tiyad hâsıl olmadı. Beş senede her şey kanunla, kanun dâhilinde, yalnız her zaman tekrarladığım ve tekrarlayacağım üzere bize ve bizim bugünkü ihtiyaçlarımıza uymayan bu bozuk kanunlarla yapıldı. Tıpkı en iyi kanunlara malik en medeni memleketler gibi.⁵⁵

Mütareke'den sonra gayrimüslim vatandaşlarla düşmanların aldıkları vaz' ve yaptıkları hareketler ise bizimkilerin aksine idi. Bazı asıl sui i'tiyad(ın) onlarda olduğu o zaman görüldü ve anlaşıldı.

Bu devletin selametine son bir darbe mesabesinde bulunan bu musibetlerin önünü almak için ne lazımsa yapmaktan asla çekinmeyiniz.

Demek Türk istenildiği gibi öldürülsün, malı mülkü yağma edilsin buna karşı göz yumunuz. Şayet kendi kendini muhafaza ve müdafaa için icap eden vaziyeti almaya kıyam ederse o zaman... ne lazımsa yapmaktan asla çekinmeyiniz. Ne acayip mantık ya Rabbi?

"Bu gafletlere safdilane bir vatanperverlik saikasıyla atılanları nasihatlerle ikaz ediniz." Yazık ki Türk hâlâ saf sanılıyor. Vakıa saftır, fakat asla budala değildir. Türk, bilhassa şu son 13 senelik bir idareden sonra dünyayı öyle anladı ki... belki bizim İstanbul beylerinden birçoğunun gözleri onlar kadar açık değildir. O, her meseleyi bir cihetten, kendi nokta-i nazarından tetkik eder. Bu itibarla hükümlerinde kendi hesabına şaşmaz ve aldanmaz.

Türk, budala değildir. Bir defa bunu kabul ediniz! O zaman takdir edeceksiniz ki o, menfaatini sizden ve benden daha iyi takdir eder. Canına kıyılır, malı elinden alınır, her türlü hakaret ona layık görülürken ona, bunlar emniyet altına alınmadan yapılacak hiçbir nasihat kâr etmez. Eğer Türkün malına, canına, haysiyetine yani bir kelime ile istiklaline tecavüz vuku bulmasaydı o, elim ve feci harpten sonra bin sopa vursanız yerinden kıpırdanacak değildi. Eğer böyle olmasaydı Mütareke'den evvel dağlar, taşlar asker kaçağıyla dolmazdı. Nasıl ki bu zulüm ve hakaretlerden ve bu tecavüzden sonra da köylerde eli silah tutan bir nefer kalmayarak hepsi mücadelenin merkez-i sıkletine koştular.

"Omazsa cebren yola yatırınız."

İşte bu, yangına körükle gitmektir. Ateşe su yerine gaz sıkmaktır.

- Zehî gaflet?

Yola yatırılacak kimdi? Bir defa bunu düşünmek lazımdı:

- Koca bir millet.

Öyle bir millet ki senelerce, asırlarca süren felaketlerin müthiş sarsıntılarıyla artık uyanmış, gözünü açmış, nereye gittiğini, artık kendi kendine vâzihan görmeye başlamıştı. Böyle yatırılmak kabil mi idi ve kabil oldu mu?

- ...

Eskiden beri me'luf oldukları veçhile saika-i menfaatle bu yolu tutanlara karşı insafsızcasına davranınız. Hüküm-i kanunî, var şiddetiyle infaz ediniz.

Saika-i menfaat... Canı, malı, haysiyeti yani bir kelime ile istiklali kurtarmaktı Beyefendi.

Menfaatleri hayatta, malda, haysiyette ve istiklalde müşterek olanlar kendi kendine birleştiler. Bilakis bunları tehlikede görmeyenler yahut bunlarla kendi aralarında bir münasebet bir nispet tasavvur etmeyenler bu gaye etrafında birleşenlerden tabiatıyla ve kendiliklerinden ayrıldılar.

Bu vaziyette, hüküm-i kanun var şiddetiyle infaz edilemezdi. Çünkü zaten bu, hüküm-i kanun en nihayet mücrim ve mahdud kimseler hakkında tatbik edilir. Yoksa ekseriyeti isyan etmiş bir millete hiçbir zaman tatbik edilemez? Eğer böyle olsa hukuk-ı esasiye kitaplarından milletlerin ihtilal hakkını tayyetmek lazım gelirdi.

Yalnız şunu Allah'tan temenni ve ümit edelim ki bu mahşer gününde herkes hayatının, malının, haysiyetinin ve istiklalinin kıymetini iş işten geçtikten sonra değil vaktiyle lazım olduğu ehemmiyette derk ve teyakkun ederek ekseriyete iltihak etsin. Bu suretle tamamen galebe temin eyledikten sonra tarihin bu yaprağı da çevrilsin, kapansın...

Türkün selameti ancak bundadır. Çünkü ufacak bir Mütareke zamanında süren kısacık birkaç gün bize Türkün, tecemmu'î cemiyetlerden olduğu için, kuvve-i umumiye'i elinden çıkardığı zaman ne hâle geleceğini çok vâzih, çok kati olarak gösterdi:

⁵⁵ Bizde Maarif-i İbtidaiye kitabına müracaat.

OSMAN ZEKİ BEY'İN HAYATI VE KUVÂ-YI MİLLİYE HATIRALARI

1. Ufak ufak tahkirler, 2. Tezyifler tehditler, 3. Tecavüzler, 4. Katller, 5. Malları yağma etmeler, 6. Yolları kesmeler, 7. Ticareti inhisar altına almalar... ve bütün bunların neticesi: Mora, Teselya, Girit, Epir, Makedonya... da olduğu gibi İslamların tedricen imha ve tehciri.

Ya, günde bin defa ölümü arayarak yavaş yavaş düşmanımızın eliyle öldürüleceğiz. Yahut kendi içimizden bir kısmımız milletin ve ahfadının namına fedakârlık yapacak kalanlarımız hür ve insanca yaşayacaklar... Hangisini beğenirseniz öyle gidiniz...

Ey Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin nazır-ı âlisi! O zamanda... o şerait altında... o şekilde... bu tamimi Patagonya hükümetinin Dâhiliye Nazırını yapar mıydı? Bir kere düşününüz... Ve artık millete bu şekilde her sabah bir efsane ve peyam okumaktan vazgeçiniz... Halk, bütün manasıyla boğazlanırken kimse onun elini, ayağını tutmak iktidarını haiz değildir. Nitekim buna kimse muktedir olamadı. En nihayet millet yetim ve öksüz bir çocuk gibi yalnız bırakıldı. Sonra o, kendi kendisine ana da buldu baba da... Yazık ki bu büyük ve asil millet böyle en son deminde bir müddet için olsun anasız ve babasız bırakılmayacaktı. Zavallı Anadolu onu da gördü. Çünkü eskiden beri Anadolu'yu kimse dinlemeye, anlamaya tenezzül etmemişti. İstanbul ona karşı asırlarca mağrur bir ağabeyi vaziyetinde bulunarak hiçbir zaman birbirleriyle öpüşüp koklaşamadılar. Buna da Tanzimat zihniyeti ve bu zihniyetin doğurduğu bütün kavânin mâni' idi.

Herkes Avrupa'ya gitmek için can attı. Fakat kimse aciz kalmadan Anadolu'ya gitmek istemedi...

Anadolu, bu defa kendi kendine işe başladıktan sonra Mustafa Kemal Paşa gitti; vaziyeti gördü ve İstanbul'u ikaz etmek istedi. Fakat o da bu en saf, en samimi ve en asil arzusuna muvaffak olamadı. Türkün hayatı, malı, haysiyeti kimsenin gözünde değildi. Yeni zılamdarlar, Beyoğlu beyleri, bu Anadolu'yu görmeden, bilmeden onun namına söz söyleyen ve hareket eden züppelerimiz yalnız İtihat ve Terakkiden intikam almaya çalışıyor ve soğuk kanlılıkla istikbalin hesaplarını yapıyorlardı.

Gafletin derecesine bakınız ki bütün Anadolu baştanbaşa Kuvâ-yı Milliye kesilmiş olduğu hâlde Üçüncü Ferit Paşa Kabinesinde Dâhiliye Nezareti makamında bulunan Adil Beyefendi neşrettikleri resmî bir beyannamede:

Kuvâ-yı Milliye denen kesânın Demirci Efe ile bilmem kimden mürekkep üç, beş kişi olduğunu ilan ediyor ve bunların da yakında derdest edileceklerini tebşir(!) buyuruyorlardı.

- Ne nafiz nazar?..

Mustafa Kemal Paşa'dan sonra giden Trabzon-Erzurum tahkik memuru dahi harekâtın esbabını ve hakikat ve mahiyetini etrafiyla yazmış olduğu halde o da anlatamadı.

&&&&

Benim hesabıma göre Kuvâ-yı Milliye'nin zuhurundan bugüne kadar tam iki buçuk sene geçtiğine nazaran, artık siz düşününüz ki bu kuvvet; Mustafa Kemal, Karabekir Kazım, Fevzi, İsmet ve Refet... Paşalar mı demektir, yoksa bütün bir millet mi?..

Eğer yine inat edilip de behemehâl şahıslar üzerinde ısrar edilecekse o zaman bende bu büyük insanlarda havsalaya sığmaz bir kudret ve kuvvet görmekte ve bu itibarla da onları takdir, hatta takdis ve tebciil etmekte kendimi mazur görürüm.

23 Ağustos 1337 (23 Ağustos 1921)/Göztepe

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>